

H. N. Andersen og de tyske fredsforsøg 1914–15

Af Susanne Krogh Bender

Ø. K.s direktør, H. N. Andersen, forsøgte flere gange under den første verdenskrig at få en fred i stand. Arkivar, mag. art. Susanne Krogh Bender redegør i denne artikel for de bestræbelser, H. N. Andersen i forståelse med den danske udenrigsminister Erik Scavenius udfoldede i 1914 og 1915 for at skabe kontakt mellem de krigsførende, først og fremmest England, Tyskland og Rusland. Det var alene i Tyskland, det danske forsøg blev mødt med virkelig interesse, men kun i den grad, det kunne drejes til udelukkende at blive et arbejde for tysk-russisk separatfred. H. N. Andersens fredsaktion var ikke den eneste vej, tyskerne forsøgte for at få ønsket om separatfred opfyldt. Den danske fredsaktion udviklede sig snart til et tovtrækkeri mellem de tyske ønsker om separatfred og H. N. Andersens ønske om at tilvejebringe almindelig fred. Fra tysk side forsøgte man at få assistance fra den danske udenrigsminister, som ud fra sin opfattelse af, at et godt forhold til Tyskland var en nødvendighed for Danmark, ikke var helt utilbøjelig til at gå med dertil, uden at han dog spillede en egentlig aktiv rolle for at bringe en tysk-russisk separatfred i stand.

Indledning

Problemstilling

I løbet af 1914 og 1915 udfoldedes der fra dansk side bestræbelser for at tilvejebringe en afslutning på den første verdenskrig. Hovedmanden i dette danske fredsforsøg var Ø. K.s direktør, H. N. Andersen, der forhandlede om fred både i England, Tyskland og Rusland. Fredsbestræbelserne mislykkedes.

Denne behandling af den danske fredsaktion har som formål at gennemgå, hvordan og hvorfor bestræbelserne blev sat i gang, og hvordan aktionen udviklede sig. Dernæst at belyse, hvilken baggrund de implicerede havde for deres udtalelser og handlinger, og endelig hvorfor der intet resultat kom ud af disse bestræbelser¹.

Det kan straks slås fast, at det danske forsøg kun i Tyskland blev hilst virkelig velkommen. Opmærksomheden må derfor især rettes mod

1. Denne afhandling gengiver i omarbejdet form en konferensafsløsningsopgave, afleveret ved Københavns Universitet i 1970. Hvor det er skønnet påkrævet, er der taget hensyn til senere udkommet litteratur.

det spil, der stadig foregik mellem de tyske og danske aktører, og den modsætning, der var mellem de tyske interesser: at dreje den danske fredsauktion i retning af bestræbelser for en tysk-russisk separatfred, og de danske ønsker: tilvejebringelse af en almindelig fred gennem formidling af kontakt i først række mellem England, Tyskland og Rusland.

En forudsætning for det danske fredsforsøg var, at det skulle foregå i hemmelighed. Formelt bestod det i et tilbud fra den danske konge til statsoverhovederne i de nævnte tre lande om kontaktfremidling, reelt var det H. N. Andersen, der i forståelse med den danske udenrigsminister var den udfarende kraft. På tysk side var hovedaktørerne gesandten i København, Ulrich von Brockdorff-Rantzau (i forståelse med den tyske regering) og generaldirektøren for Hamburg-Amerika-linien, Albert Ballin.

Kilder og litteratur

Det vigtigste danske kildemateriale er de skriftlige rapporter, »kvartalsoversigter«, H. N. Andersen med nogle måneders mellemrum afgav til Christian 10. I disse rapporter fremstiller H. N. Andersen sig selv som en særdeles betydningsfuld person og søger at påvirke kongens syn på den danske stilling under krigen. H. N. Andersens tendens er pro-engelsk, og han ønskede først og fremmest at bidrage til et godt forhold mellem England og Tyskland.

Ud fra disse rapporter blev der i 1926 under H. N. Andersens auspicer, med juristen Frantz Dahl, historikeren Knud Fabricius og redaktør Hendrik Stein som forfattere, udsendt et trykt værk »Danmark under Verdenskrigen«, der ligeledes lægger vægt på H. N. Andersens store betydning. Kort efter første verdenskrigs afslutning var der kommet meddelelser i pressen om, at H. N. Andersen havde arbejdet for en tysk-russisk separatfred, og det er magtpåliggende i »Danmark under Verdenskrigen« at demonstrere, at pressemeddelelserne var urigtige².

2. *Danmarks under Verdenskrigen, udarbejdet paa Grundlag af Etatsråd H. N. Andersens Optegnelser, Breve o. a. Dokumenter*, af F. Dahl, K. Fabricius og H. Stein, 1926 (trykt i 30 eksemplarer), (cit.: Dahl m. fl.) I H. Steins privatarkiv (Rigsarkivet, pakken »H. N. Andersen«) findes en del materiale, der viser, hvor snævert forfatterne arbejdede sammen med H. N. Andersen, og hvilket materiale de fik udleveret fra ham. H. N. Andersen havde talt om at få Erik Arup og Aage Friis som forfattere, men dette afvistes af H. Stein. – H. N. Andersen: *Fremstilling efter optegnelser i Krigsperioden*, trykt som Manuskript (Kgl. Bibliotek, mikrofilm 194; cit.: Fremstilling). Professor Tage Kaarsted har venligst stillet en xeroxfilm af denne film til min rådighed. – Om dette materiale, se Tage Kaarsted: *Danmark og Storbritannien 1914–1920*, s. 71–72. – Pressemeddelelserne og akterne vedr. den danske reaktion herpå findes i UM 6 G 46 (Udenrigsministeriets arkiv), jfr. note 4.

Det tyske kildemateriale består hovedsageligt i de talrige og fyldige indberetninger, gesandten i København, Brockdorff-Rantzau, sendte til Auswärtiges Amt. Heller ikke han undervurderer sin egen indflydelse. Som diplomatindebberetninger i almindelighed lider også Rantzaus indberetninger af den svaghed, at han er tilbøjelig til at anskue forholdene ud fra en bilateral synsvinkel, in casu det tysk-danske forhold. Brockdorff-Rantzau ønskede under krigen at bibringe det tyske udenrigsministerium en positiv holdning til den danske udenrigsminister, Erik Scavenius, der efter hans mening var den person, man fra tysk side var bedst tjent med at have på posten som dansk udenrigsminister³.

Det første, der efter krigen udkom på tryk om H. N. Andersens fredsmision, var et indlæg af rigskansler Theobald von Bethmann-Hollweg i 1919, hvoraf det fremgår, at H. N. Andersen i lighed med flere andre arbejdede for tysk-russisk separatfred. Og det har hidtil været den fremstilling, man har kunnet læse i de fleste udenlandske værker, der næsten udelukkende bygger på tysk materiale. I mange af disse værker fremstår H. N. Andersens fredsaktion som et af de vigtigste forsøg, tyskerne gjorde på at tilvejebringe en separatfred med Rusland⁴.

Først for nylig er der fra dansk side kommet fremstillinger, der med brug af dansk materiale giver en anden version. I Tage Kaarsteds »Storbritannien og Danmark 1914–1920« ses H. N. Andersens fredsforsøg i sagens natur hovedsageligt ud fra vinklen: det dansk-engelske forhold,

3. De indberetninger, der vedrører fredsmissionen 1914–15, findes i Rigsarkivet, Fotokopier af akter fra Auswärtiges Amt nr. 359–359 (cit.: AA.). En del af disse dokumenter samt andre tyske akter er trykt i: *L'Allemagne et les Problèmes de la Paix*, bd. I, Paris 1962. – Om Rantzaus indberetninger, se H. C. Bran-ner: *Småstat mellem stormagter*, 1972, s. 105f. og 202 og V. Sjøqvist: *Erik Scavenius*, bd. I, 1973, s. 115 og 167–68.
4. Th. v. Bethmann-Hollweg: *Das Friedensangebot von 1915*, i *Preussische Jahrbücher* 178, 1919, s. 114–116. (jfr. note 2). – K. E. Birnbaum: *Peace-Moves and U-boat Warfare*, 1958. – L. Cecil: *Albert Ballin*, 1967. – Fritz Fischer: *Griff nach der Weltmacht*, Sonderausgabe 1967. – O. Hoetsch, ed.: *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, II, 61¹, 71², 81, 1934–36 (cit.: Hoetsch). – C. V. Lafeber: *Vredes- en Bemiddelingspogingen uit het eerste jaar van Wereldoorlog I*, 1961. Dette værk indeholder en detaljeret gennemgang af »mission Andersen« ud fra det tyske materiale samt behandler nøje alle andre fredsforsøg i den pågældende periode. – G. Ritter: *Staatskunst und Kriegshandwerk*, III, 1964. Mens Ritter anser de tyske fredsforsøg for oprigtige, er Fischer normalt af den modsatte opfattelse. – R. Stadelmann: *Friedensversuche im ersten Jahre des Weltkrieges*, i *Historische Zeitschrift* 156, 1937, s. 485–545. – P. R. Sweet: *Leaders and Policies: Germany in the Winter of 1914–15*, i *Journal of Central European Affairs* 16, 1956, s. 229–52. – E. Zechlin: *Friedensbestrebungen und Revolutionsversuche im ersten Weltkriege*, i *Aus Politik und Zeitgeschichte* 20, 1961 og 22, 1963.

og bedømmes som en ikke synderlig betydningsfuld affære. I Viggo Sjøqvists »Erik Scavenius« bind 1 er hovedvægten lagt på udenrigsminister Erik Scavenius' rolle i fredsaktionen. Aktionen bedømmes som temmelig fantastisk og tillige som farlig i lyset af den opfattelse af Scavenius' rolle, der kommer til udtryk i Rantzaus indberetninger. Sjøqvist anser disse beretninger som stærkt usaglige, for ikke at sige bevidst usande, og tilskriver det Rantzaus overspændte, næsten hysteriske temperament. Da Sjøqvist i andre forbindelser gør brug af Rantzaus indberetninger og kalder ham »en erfaren diplomat« og »særdeles intelligent«, er det min opfattelse, at Sjøqvist i for høj grad har ønsket at neddæmpe de faktorer, der kan bidrage til at kritisere Scavenius. Sjøqvist kan næppe siges helt fri for at tolke Brockdorff-Rantzaus indberetninger ud fra sin personlige mening om, hvad en dansk udenrigsminister kunne tillade sig (og det var efter Sjøqvists mening ikke et arbejde sammen med tyskerne for separatfred) og ud fra en på forhånd antaget opfattelse af, at et sådant arbejde var i modstrid med Danmarks interesser⁵. Da vi kun har Rantzaus indberetninger som kilde til Scavenius' synspunkter og udtalelser – og intet materiale fra Scavenius selv – beror det på et skøn, hvor stor vægt man i hvert enkelt tilfælde skal tillægge beretningerne. Det er langt fra altid, vi kan kontrollere, om Scavenius virkelig har gjort, som han i følge Rantzaus indberetninger har sagt at ville gøre. – Det må dog fremhæves, at den danske fredsmision ikke var det eneste tilfælde, hvor en offentlig person var indblandet i tyske separatfredsforsøg⁶, samt at den formodede fare herved: reaktionen i England, måske kan være overvurderet; det har vist sig, at man i England ikke tillagde sagen større betydning.

5. V. Sjøqvist: *Erik Scavenius*, 1–2, 1973. Anmeldt af J. O. Krag i »Politiken« 1973 29/8, af Tage Kaarsted i *Historie*, Ny række X 3, s. 504–09 og af W. M. Carlgren i *Svensk historisk tidsskrift* 1974, 1, s. 117–119.

6. Sjøqvist anfører i bd. 1, s. 160, at Scavenius var den ansvarlige minister. Heroverfor kan anføres en udtalelse af Scavenius: fredsaktionen var ingen statsaktion og kunne altid desavoueres (AA. Rantzau til AA. 1915 23/6). – De øvrige tyske separatfredsforsøg er behandlet af Lafeber (anf.skr.), og i W. M. Carlgren: *Neutralität oder Allianz*, 1962 s. 135–136 o.a.st. gøres der rede for svensk deltagelse i disse forsøg; bl. a. havde man fra tysk side kontakt med udenrigsminister Wallenberg. Det fremgår af et brev fra Bethmann til Falkenhayn (1915 30/7, trykt i *L'Allemagne* I nr. 119), at man regnede med at kunne henvende sig i lige grad gennem Sverige og Danmark for at opnå kontakt med russerne. Herom, se også Z. A. B. Zeman: *A Diplomatic History of the first world War*, 1971, s. 88 og 100–103.

Den danske baggrund

Opfattelsen af Danmarks stilling under den 1. verdenskrig

»Kendetegnet på, om et lille land fører en neutral politik er, at dets politik vinder anerkendelse fra begge sider; og det fik vor såkaldte uneutrale politik under forrige krig«. Sådan har Erik Scavenius udtrykt sit syn på Danmarks stilling under 1. verdenskrig. Udenrigspolitikken udøvedes dengang i højere grad end nu selvstændigt af ministeren, og de andre regeringsmedlemmer blandede sig ikke meget deri – de satte deres lid til Scavenius. Denæs grundsynspunkt, som hans regeringskolleger ikke satte spørgsmålstegn ved, var, at Danmark var militært afmægtigt over for vor sydlige nabo, og at det for at undgå en invasion var nødvendigt at indgive den tyske regering tillid til os⁷. Scavenius troede længe, Tyskland og dets allierede ville vinde krigen. Fra dansk side overvurderede man formodentlig den tyske vilje og evne til en militær intervention i Danmark under den første verdenskrig. – I England anerkendtes det danske synspunkt på forholdet til Tyskland i det store og hele, og Danmark ansås for værende inden for tysk interessesfære. Selv om danske regeringsmedlemmer senere hævdede, at de under krigen ikke troede på Englands evne til at foretage en aktion i Østersøen, har den nyeste forskning vist, at den danske regering faktisk ikke ved krigen begyndelse kunne være klar over, i hvor høj grad man fra engelsk side havde afskrevet Østersøen⁸. I praksis viste den danske regering sig under krigen heller ikke sikker på Englands holdning, idet den flere gange var nervøs ved rygter om et engelsk Østersøfremstød, som Englands allierede, Rusland, kunne ønske sig som støtte mod Tyskland.

Krigen igennem måtte Danmark udføre en handelspolitisk balancegang mellem England og Tyskland. I handelsforhandlingerne gjordes ofte brug af organisationer og enkeltpersoner fra det private erhvervsliv. Fremgangsmåden medførte, at man kunne drage nytte af erhvervslivets ekspertise og svække eventuel kritik af regeringens resultater, når en del af de mulige kritikere selv var medvirkende; endelig var det Scavenius' synspunkt, at ikke selve regeringen alene, men også organisationerne kom til at stå med ansvaret, såfremt forhandlingsresultaterne ikke var strengt

7. Erik Rasmussen i *Politikens Danmarkshistorie* bd. 13, 1965, s. 37–61. – Erik Scavenius: *Dansk Udenrigspolitik under den første Verdenskrig*, 1959, s. 13–35. – Citatet fra Scavenius er trykt hos Sjøqvist bd. 2 s. 280, udtalelsen blev fremsat under Scavenius' afhøring 1946 i den Parlamentariske Kommission.

8. P. Munch i *Schultz' Danmarkshistorie* VI, 1943, s. 14–15; Scavenius anf.skr. s. 25. – Branners s. 199; Sjøqvist bd. 1 s. 98–100.

»neutrale« ud fra den klassiske opfattelse af begrebet neutralitet. Denne forhandlingsmåde var dog ikke altid problemfri⁹.

H. N. Andersen

Ø. K.s direktør argumenterede straks ved krigsudbruddet for et samarbejde mellem regering og erhvervsliv og kom ofte til at indtage en ledende stilling i handelsforhandlingerne. Han havde gode internationale kontakter, også uden for erhvervslivet. Således havde han gennem den tidligere generalguvernør i Canada, Earl Albert Grey, der var fætter til den engelske udenrigsminister Edward Grey, gode forbindelser til den engelske regering, i det mindste indtil premierminister H. H. Asquith og udenrigsminister Grey gik af i 1916. I Tyskland havde han kontakt til Hamburg-Amerika-liniens generaldirektør Albert Ballin, der stod kejser Wilhelm 2. og en del ledende tyske politikere samt gesandten i København nær. I Rusland havde H. N. Andersen nære forbindelser, bl. a. af økonomisk art, til enkekejserinde Dagmar. Også til det danske kongehus havde han et nært forhold og øvede stor indflydelse på Christian 10. (jfr. s. 63)¹⁰.

Flere danske regeringsmedlemmer undrede sig over H. N. Andersens evne til at skaffe sig indpas i de højere kredse og til at omgås højtstående personer blandt alle de krigsførende parter. Konseilspræsident Zahles ofte citerede karakteristik af H. N. Andersen: »Han taler dansk med syngende lollandsk dialekt, har hverken kundskaber eller nogen art dannelse. Men snu er han, og mennesker må han forstå sig på,« er snart klassisk. Indenrigsminister Ove Rode karakteriserede hans konversation som: almindeligheder, men med en vis hypnotiserende indflydelse¹¹. På samme linie, dog mere uelskværdigt har den tyske gesandt Brockdorff-Rantzau udtrykt sig, når han taler om »Welfrieden, für den er (d. v. s. H. N. Andersen) sich zu Zeiten mit etwas bourgeois Sentimentalität erwärmt« og om »seine allgemeinen nicht von Sentimentalität freien Friedensideen, mit denen er bezeichnenderweise sehr hochstehende Damen zu Tränen rührt«. Scavenius kunne også omtale H. N. Andersen i lignende spydige vendinger og fik senere et spændt forhold til ham¹².

9. Scavenius anf.skr. s. 53–58; E. Cohn: *Danmark under den store Krig*, 1928, s. 276; Sjøqvist bd. 1 s. 190–193.

10. Kaarsted s. 70ff.; den tyske gesandt mente, H. N. Andersen udøvede en »suggestiv indflydelse« på kongen (AA. Rantzau til AA. 1915 13/6 (nr. 975)).

11. *Ove Rodes dagbøger* (ed. T. Kaarsted 1972) s. 180; *Zahles dagbøger* (ed. T. Kaarsted 1974) s. 56.

12. AA. Rantzau til AA. 1915 13/6 (nr. 975) og 7/8. Om Scavenius' ytringer, bl. a. AA. Rantzau til AA. 1915 24/3 (nr. 492). – Om Scavenius' og H. N. Andersens senere relationer, se Sjøqvist bd. 2 s. 19–26.

Der er næppe tvivl om, at H. N. Andersens evner som politisk diplomat var ret ubetydelige. Han har selv udtalt, at »med forstand kommer man ingen vegne i politik«; derimod lagde han stor vægt på *tillid*. Men da han vedblev at føle det som en ære, at han – en daglejers søn – kunne omgås de højeste kredse, var han tilbøjelig til at opfatte disse høje personers almindelige høflige udtalelser til ham, f. eks. om fredsønsker, som et udtryk for oprigtighed og for en særlig tillid til ham.

Af H. N. Andersens syn på krigen og dens følger får man et godt indtryk i et memorandum, han forfattede i august 1914. Han fremstår her som en tilhænger af Ententen, hvis sejr efter hans mening ville bringe verden (og vel ikke i mindre grad Ø. K.) økonomisk fremgang. Af økonomiske grunde var det nødvendigt at få fred snarest. Sagt på Rantzaus uelskværdige facon: »H. N. Andersen ist Kauffmann und braucht Frieden«. Som en af sine vigtige opgaver under krigen så H. N. Andersen det i England at opveje den »tyskvenlighed«, den danske regering beskyldtes for¹³.

Scavenius' fredsfølere

Straks efter krigsudbruddet foretoges fra amerikansk side fredssonderinger, og også andre neutrale stater ønskede at mægle. Den 17. sept. sendte udenrigsminister Scavenius en uofficiel henvendelse til den danske gesandt i Washington, C. Brun, om – uden at omtale noget mandat fra sin regering – at forhøre sig om andres syn på muligheden for at få en eventuel fredskonference placeret i København. Herefter drøftede Scavenius sagen med sine regeringskolleger, og der blev den 28. sept. sendt en instruks til Brun indeholdende en række konkrete spørgsmål til den amerikanske regering om dens syn på andres medvirken ved et amerikansk fredsiniciativ eller – hvis U. S. A. intet initiativ tog – et selvstændigt fredsiniciativ fra anden neutral side. Den amerikanske viceudenrigsminister Robert Lansing ville erindre sig forslaget om København som fredssæde, hvis en fredskonference skulle foregå i Europa, mens udenrigsminister William J. Bryan foretrak en amerikansk by. Om selve fredsiniciativet svarede Lansing, at præsident Wilson nok ville hilse et forsøg fra andres side på at formidle kontakt mellem de krigsførende velkommen, men selv ville forbeholde sig en egentlig mægling. Inden det

13. RA. H. N. Andersens privatarkiv, memorandum af 1914 16/8. Indledningen til den første kvartalsoversigt indeholder nøjagtigt samme synspunkter. – H. N. Andersens udtalelse: AA. Rantzaus til AA. 1915 8/4; Rantzaus bemærkning: AA. Rantzaus til AA. 1914 10/12. – Om H. N. Andersen og England: *K a a r s t e d s* 76.

sidste svar var indløbet i København og på baggrund af en udtalelse af den tyske gesandt i Washington (om at han fandt tanken om København som fredssæde udmærket) samt af presseomtale af denne mulighed sendte Scavenius instrukser til de danske gesandter i U. S. A., Tyskland, England og Frankrig om at forhøre sig om de respektive regerings syn på ideen om København som muligt fredssæde, og argumenterede for Københavns fortrin i så henseende fremfor andre hovedstæder. De danske gesandters svar var dog lidet opmuntrende¹⁴.

Den tyske stilling til fredsspørgsmålet i efteråret 1914

Efter de indledende kampe på vestfronten, der foreløbig endte i stillingskrig, drøftede de tyske ledere i november 1914, hvordan man skulle komme ud over det døde punkt. Marineminister Alfred von Tirpitz, der anså England for hovedmodstanderen, argumenterede den 15. nov. over for generalstabschef Erich von Falkenhayn for, at man skulle slutte fred med Rusland og koncentrere sin kraft mod vest. Da Falkenhayn anså en fuldstændig sejr på østfronten for umulig, var han ikke svær at overbevise. Falkenhayn viste sig i en samtale med rigskansler Bethmann-Hollweg den 18. nov. ikke utilbøjelig til endog at invitere russerne til forhandlinger om separatfred; når først Tyskland og Rusland havde sluttet fred, kunne man efter Falkenhayns mening få en fred i stand med Frankrig, som man dog ikke direkte skulle invitere, men afvente et udspil fra. Bethmann-Hollweg afviste ikke blankt denne argumentation, men tvivlede om muligheden for at opnå separatfred med Rusland. Forskellen mellem hans og Falkenhayns syn kan udtrykkes sådan, at mens Falkenhayn mente, man snarest skulle foretage et udspil over for russerne, fandt Bethmann, at man først senere – når den militære situation i øst var bedre – skulle forhandle med Rusland, helst uden selv at tage initiativet. Udenrigsminister Gottlieb von Jagow synes at have delt Tirpitz' syn på spørgsmålet, medens understatssekretær Arthur Zimmermann var af den modsatte opfattelse: man burde snarere først slutte fred med Frankrig og koncentrere sine kræfter mod øst i kampen mod »panslavismen«¹⁵.

Mens disse drøftelser foregik, var det, H. N. Andersen gennem direktør Ballin henvendte sig med et tilbud fra Christian 10. om at medvirke ved tilvejebringelse af fred.

14. RA. UM 6 G 13 og 6 G 15; Ges.arkiv Berlin, Udberetninger 1913-15. – P. Munch: *Erindringer* III s. 10-11.

15. Alfred von Tirpitz: *Politische Dokumente* II, 1926, s. 161 og 166ff.; Birnbaum s. 11-15; Fischer s. 155-56; Ritter s. 59-62; Sweet s. 231-36. – Under disse drøftelser opholdt kejseren, Bethmann og Jagow sig sammen med Falkenhayn i hovedkvarteret, medens Zimmermann var i Berlin.

H. N. Andersens fredsmision

Første fase: Arbejde for almindelig fred

Englandsrejser i efteråret 1914

Ifølge H. N. Andersen var det den danske udenrigsminister, der selv op-søgte ham den 26. august 1914; om samtalen har Scavenius intet efter-ladt, og H. N. Andersens referat gengiver som så ofte kun, hvad han selv har sagt. Resultatet blev, at H. N. Andersen skulle rejse til England først og fremmest for at forhøre sig om de engelske flådeplaner. Scavenius har overrakt H. N. Andersen nogle – ikke bevarede – optegnelser om de synspunkter, han ønskede fremstillet over for den engelske regering¹⁶. Det er muligt, at Scavenius også gav H. N. Andersen i opdrag at forhøre sig om det engelske syn på muligheden af København som fredssæde og på et eventuelt dansk fredsiniciativ. H. N. Andersen fremstiller ganske vist sagen, som om det var Edw. Grey, der som den første kom ind på tanken om en fredskonference i København; men da Scavenius samtidig med H. N. Andersens ophold i London – der varede 16.–21. sept. – foretog sin fjerde rejse over for U. S. A. (se s. 68) og vel at mærke inden han havde hørt noget derom fra H. N. Andersen (som først fortalte om ideen efter sin hjemkomst) er tanken om København som fredssæde *ikke* fremsat første gang under Greys og H. N. Andersens samtale. Ifølge H. N. Andersen skal Grey have ment, at en fredskonference i København kunne give Danmark et plaster på såret for 1864.

Den 24. okt. rejste H. N. Andersen atter til London, hvor han opholdt sig 28. okt.–8. nov. Forinden havde han sammen med kongen og udenrigsministeren drøftet den videre fremgangsmåde i forbindelse med fredsonderingerne. På dette tidspunkt var svaret fra Brun vedrørende det amerikanske syn på København som fredssæde indløbet. Nu var det ikke muligheder for at afholde en fredskonference i København, de tre drøftede, men en dansk kontaktformidling og eventuel mægling. Ifølge H. N. Andersen var det ham selv, der fremsatte det forslag, at et dansk fredsiniciativ skulle fremstå som den danske konges og være *uofficielt*. Hvad Scavenius egentlig har tænkt om forslaget, ved vi ikke, muligvis betragtede han det blot som en anden måde at fremsætte det danske tilbud om at virke for freden på ved siden af de fredsfølere, han selv foretog. Han gik i hvert fald med til planen.

H. N. Andersen kunne følgelig rejse til London med et tilbud fra den danske konge om at mægle, og dette mæglingstilbud fremsatte han over for Edw. Grey, der ifølge H. N. Andersens beretning gik ind på Ander-

16. *Fremstilling* s. 13–15; *Dahlm. fl.* s. 10.

sens idé om at kontakte Tyskland¹⁷. Ifølge P. Munch fremstillede Scavenius det senere over for regeringsmedlemmerne, som om Grey havde ønsket, russerne skulle spørges, før man henvendte sig til Tyskland; herom står der intet i H. N. Andersens referat af samtalerne med Grey, så har Scavenius sagt sådan til sine regeringskolleger, har det nok været for at begrunde den livlige aktivitet, man fra dansk side udfoldede for at få Rusland med (se nedenfor s. 76ff.). Under alle omstændigheder foretoges ingen henvendelse til Rusland, før Tyskland var kontaktet¹⁸.

Efter H. N. Andersens tilbagekomst fra England blev han, Christian 10. og Scavenius enige om at foretage henvendelsen til Tyskland gennem direktør Ballin. På dette tidspunkt stod det klart for Scavenius, at Danmark ville komme til at konkurrere med U. S. A., såfremt en egentlig, officiel mæglingsaktion blev sat i gang fra dansk side. For ikke at skade selve sagen var der kun tilbage at handle bag kulisserne, og Sjøqvist har sikkert ret i, at netop det hemmelige ved aktionen har tiltalt Scavenius¹⁹.

Kontakt med Tyskland

Den fredsaktion, der nu var ved at tage form, skulle være uofficiel og foregå på det »familiefyrstelige plan«. Formålet var tilvejebringelse af almindelig fred; en form for separatfred kunne man på grund af Ententens solidaritetserklæring af 5. sept. næppe arbejde for uden at lægge sig ud med Ententens medlemmer²⁰. Fremgangsmåden skulle være, at den danske konge med H. N. Andersen som mellemmand skulle formidle kontakt mellem sine to fætre – den engelske konge og den russiske zar – og kejser Wilhelm²¹.

H. N. Andersens motiver til at forsøge sig som fredsstifter var formodentlig grundet i hans ønske om ikke at se England slået og dermed verdenshandelen – og Ø. K.s stilling – skadet (se s. 68), altså økonomiske hensyn, ved siden af helt personlige prestigehensyn. Scavenius lod sig mest diktere af hensynet til Danmarks sikkerhed. De har begge både i indland og udland fremhævet, at muligheden for at få en fredskonference placeret i København kunne bidrage til at gøre Danmarks stilling over for de krigsførende mere sikker. I sine samtaler med medlemmer af fyr-

17. *Fremstilling* s. 21–23; *Dahlm.* fl. s. 20–21.

18. *Munch: Erindringer* III s. 42.

19. *Fremstilling* s. 23; *Sjøqvist* bd. 1 s. 158.

20. Trykt hos *Høetsch* II, 6¹ nr. 220.

21. Kejser Wilhelm var fætter til den engelske konge; hans bror var gift med en søster til zarina'en, og hans søn med den danske dronnings søster. Frederiks 8. af Danmark, prins Valdemar, den engelske enkedronning og enkekejserinde Dagmar var søskende.

stefamilierne har H. N. Andersen lagt vægt på, at fyrstehusenes prestige ville øges, såfremt det lykkedes ad denne vej at tilvejebringe fred, og dette argument har gjort sin virkning på Christian 10. – der ellers på intet tidspunkt synes at have taget noget selvstændigt initiativ i denne sag – og på enkekejserinde Dagmar.

Ud over kongen, udenrigsministeren og H. N. Andersen var ingen i Danmark endnu indviet, i England foreløbig kun Edw. og Albert Grey.

Dog har H. N. Andersen opsøgt den tyske gesandt i København umiddelbart før sin første rejse til Tyskland. Deres samtale er ikke nævnt i H. N. Andersens beretning til kongen, og det er uvist, om han har talt med Scavenius derom, idet det ikke i Rantzaus indberetninger omtales, at han og Scavenius på dette tidspunkt har drøftet fredsbestræbelserne. Ifølge Rantzaus referat har H. N. Andersen strengt fortroligt fortalt om Edw. Greys bekymring over krigens fortsættelse og håb om en tysk-engelsk forståelse²².

Straks efter denne samtale telegraferede H. N. Andersen til direktør Ballin, som han den 20. nov. mødte i Berlin. Ifølge sin egen beretning, der stemmer godt overens med Ballins referat til kejser Wilhelm af 21. nov., har H. N. Andersen først talt om muligheden for at placere en fredskonference i København (dette mangler dog i Ballins referat) og derefter gengivet sine »indtryk« af den engelske – især Edw. Greys – holdning. Han har fremsat Christian 10.s tilbud om at »henvende sig« til den engelske konge og til zaren, såfremt kejser Wilhelm var indforstået. Ifølge Ballins referat skulle »henvendelsen« bestå i at lade H. N. Andersen tale med kong George og zar Nikolaj. H. N. Andersen lægger i sin beretning vægt på, at han ikke fortalte Ballin, at Edw. Grey var indviet i planen før henvendelsen til Tyskland, og det nævnes heller ikke i Ballins referat²³.

Kejser Wilhelm rådførte sig med rigskansler Bethmann-Hollweg og generalstabschef Falkenhayn, og rigskansleren refererede den 24. nov. det danske forslag for Auswärtiges Amt og talte den 30. nov. selv med Ballin²⁴, der samme dag telegraferede til H. N. Andersen om at komme til Berlin og få det tyske svar. Den 2. dec. mødtes H. N. Andersen og Ballin atter.

Bethmann-Hollweg havde ment, man burde svare, at der førtes en

22. AA. Rantzau til AA. 1914 18/11; mødet fandt sted den 17.

23. H. N. Andersens referat: *Fremstilling* s. 23–25; Dahl m. fl. s. 23–24. – Ballins referat: *L'Allemagne* I nr. 14.

24. Af et brev fra Ballin til Bethmann af 2/12 (*L'Allemagne* I nr. 21) fremgår, at de talte sammen. – Jfr. Lafeber s. 190–91 og Sweet s. 242.

forsvarskrig, men at man var villig til at prøve sådanne fredsforslag, der gav Tyskland erstatning og sikring mod nye overfald fra de tre modstandere. I øvrigt ønskede han egentlig først at svare efter en afgørelse ved østfronten²⁵. Auswärtiges Amt har udformet svaret sådan, at krigen var en påtvungen forsvarskrig, at den tyske militære stilling var for god til, at man selv kunne tage et fredsiniciativ, men at kejseren var villig til at prøve de forslag, modstanderne kunne sende gennem Christian 10. – i forståelse med sine allierede. (Betingelserne er udeladt)²⁶. Og sådan har Ballin ifølge sit eget referat til Bethmann også sagt, dog med den undtagelse, at de allierede ikke omtales²⁷. Den danske plan havde jo som forudsætning, at sagen skulle hemmeligholdes, og der havde ikke været talt om at henvende sig til andre end Tyskland, England og Rusland, så udeladelsen skyldes sikkert Ballin, der ikke har ønsket at bidrage til at bremse aktionen.

Ud over at gengive dette svar sagde Ballin til H. N. Andersen, at man burde henvende sig til Rusland først, da kejseren mente, zaren var mest fredstilbøjelig, og at det »ville være ham (d. v. s. kejser Wilhelm) kært« at slutte separatfred med Rusland. Ballin fik sikkert mundtligt pålæg herom under sin samtale med Bethmann den 30. nov.

Ifølge »Danmark under Verdenskrigen« afviste H. N. Andersen at arbejde for en separatfred; men da der intet står herom i kvartalsoversigten (der medtager kejserens ønske herom), er dette formodentlig tilføjet i den trykte udgave. Den udkom jo efter fremkomsten af rygterne om H. N. Andersens arbejde for separatfred, mens kvartalsoversigten blev afgivet den 31. dec. 1914, just som H. N. Andersen var i færd med at tænke på en henvendelse til Rusland.

H. N. Andersen er ene om at referere, at kejseren og rigskansleren gav deres tilslutning til tanken om København som fredssæde; tværtimod fremgår det af det tyske materiale, at man ikke ønskede at tale om en almindelig fredskongres²⁸.

Brockdorff-Rantzau fik gennem Auswärtiges Amt at vide, at Ballin havde svaret i overensstemmelse med udkastet, der meddeltes gesandten, men fik ordre om ikke at lade sig mærke med, at han vidste noget om sagen. Ifølge Auswärtiges Amts kommentar var det ikke kejser Wilhelm,

25. *L'Allemagne* I nr. 14 note 4.

26. *Ibid.* nr. 20.

27. Ballins referat, se note 24. – H. N. Andersens referat: *Fremstilling* s. 26; *D a h l m.* fl. s. 24–25.

28. Derfor er det ikke udelukket, at H. N. Andersen forebragte spørgsmålet for Ballin, som muligvis har svaret, at det vel ikke var umuligt, kejseren og Bethmann kunne tilslutte sig en sådan tanke til sin tid.

men den danske konge, der anså zaren for mest tilbøjelig til fred²⁹.

Det tyske svar er blevet tolket både som imødekommende³⁰ og som et høfligt afslag³¹. Det står fast, at man gav udtryk for, at man ønskede en henvendelse til Rusland foretaget først, og at man ikke selv ville tage initiativet. Bethmanns ønske om at afvente situationen på østfronten og ikke sætte en kraftig fredsaktion i gang straks, synes at have slået igennem.

I forbindelse med denne kontakt til Tyskland blev kredsen af indviede betydeligt udvidet: Wilhelm 2. og Ballin – det lå i selve planen – samt den tyske rigskansler, hvis inddragelse H. N. Andersen var vidende om. Derimod var han tilsyneladende ikke klar over, at såvel Falkenhayn som Jagow, Zimmermann og måske endnu flere i Tyskland var inddraget; det står der næmlig intet om i hans eller Ballins referater. At man fra tysk side inden afgivelse af svaret havde indhentet accept fra den østrigske kejser og udenrigsminister, fik han heller ikke at vide³².

Foreløbig pause

H. N. Andersen var den 3. dec. tilbage i København med det tyske svar, og derefter endedes han, kongen og Scavenius om *foreløbig at lade sagen bero*³³. Grunden hertil kan søges i selve sagens udvikling eller i andre faktorer. Kaarsted anfører, at man ville holde inde, fordi man ikke ville indlade sig på at arbejde for separatfred, og også Sjøqvist mener, talen om separatfred virkede afsvælgende³⁴.

Det er uvis, om Scavenius allerede nu har indset, at man fra tysk side kun ville være ræd i bestræbelser for separatfred med russerne, eller har troet, at det var muligt at fastholde den danske fredsaktion som en aktion for almindelig fred³⁵. H. N. Andersen har dog tænkt sig, man kunne vedblive at arbejde for en almindelig fred, og ladet denne opfattelse gå videre til kongen.

H. N. Andersen anfører selv, at grunden til pausen var et ønske om

29. AA. Jagow til Rantzau 1914 3/12.

30. Ritters s. 52 og Sweets s. 242.

31. Fischers s. 159, hvor der lægges stor vægt på betingelserne, men disse blev jo ikke meddelt Danmark, men diskuteredes blot blandt de tyske ledere.

32. Om kontakten med Østrig: *L'Allemagne* I nr. 18 og 19.

33. *Fremstilling* s. 27; *Dahlm. fl.* s. 25.

34. *Kaarsted* s. 76; *Sjøqvists* s. 160–161.

35. Inden henvendelsen til Tyskland var man i Danmark næppe klar over, at tyskerne kunne ønske separatfred – og de tyske planer var jo heller ikke udførte. – Men den 8. dec. kunne den danske gesandt i Berlin, C. Moltke, meddele, at de i Tyskland næredes ønske om separatfred med Rusland (RA. UM 6 F 14).

at afvente en bedring i den russiske militære situation; når den var indtruffet, kunne man henvende sig til Rusland. Han mente således ikke, fredsaktionen helt skulle indstilles³⁶.

Den vigtigste grund til pausen i fredsarbejdet skal dog nok søges i det dansk-engelske forhold, der netop i december 1914 var meget spændt. Scavenius var opbragt over det engelske ønske om at få dannet en organisation parallelt med »the Netherlands Oversea Trust« som en garanti mod det påståede smugleri af kontrabandeverer gennem Danmark. Han har vel ønsket at undgå alt, hvad der kunne irritere englænderne, f. eks. mulige rygter om, at Danmark arbejdede for tysk-russisk separatfred, og han har haft al mulig grund til at undgå enhver faktor, der kunne vanskeliggøre de komplicerede dansk-engelske handelsforhandlinger. En skærpet engelsk holdning over for de neutrale lande kunne heller ikke tydes som et tegn på større fredsvilje. H. N. Andersen, der var orienteret om vanskelighederne med England, ønskede altid at arbejde for et godt forhold mellem Danmark og England³⁷.

Anden fase: Almindelig fred contra separatfred

Fredsaktionen genoptages

Hele december gik, uden at man fra dansk side foretog sig noget i sagen. Men kort efter nytår 1915 erklærede H. N. Andersen sig parat til at rejse til Rusland, og den 6. jan. skrev den danske konge til zar Nikolaj³⁸.

Det fremstilles ofte, som om fredsaktionens genoptagelse udelukkende skyldtes et *tysk pres*³⁹. For at afgøre dette spørgsmål er det nødvendigt ret detaljeret at gennemgå, hvad der skete omkring nytår.

Den tyske rigskanslers holdning, der omkring 1. dec. havde været tøvende m. h. t. iværksættelse af en fredsaktion over for Rusland, synes i løbet af måneden at have ændret sig, formodentlig i takt med den mere pressede situation på østfronten⁴⁰. I hvert fald skrev han den 25. dec.

36. *Fremstilling* s. 27.

37. *Kaarsted* s. 85–90; *Dahl* m. fl. s. 29–30.

38. AA. Rantzau til AA. 1915 4/1 (nr. 14) og 9/1 (nr. 32). I et brev af 31/12 til Albert Grey (Tillæg til *Fremstilling*) har H. N. Andersen fortalt, han efter en Englandsrejse nok skulle til Petersborg, men eller intet konkret meddelt om sådanne planer.

39. *Sweet* s. 243; *Zechlin* anf.skr.

40. Selv om det næsten var et dogme, at man kun ville forhandle fred ud fra en stærk militær position, var dette jo umuligt for alle parter, og derfor gjaldt det om at give indtryk af, at man stod militært stærkt (selv om man måske i realiteten følte sig presset) og ikke selv behøvede at tage et fredsinitiativ (selv om sandheden var, at man skulle skynde sig, inden den militære situation blev værre). Dette er klart udtrykt i et brev fra Bethmann til Falkenhayn af 1915 30/7 (*L'Allemagne* I nr. 119).

til Ballin og spurgte, om denne havde hørt noget om den danske henvendelse til Rusland; han fik til svar, at Ballin straks efter nytår ville forhøre sig⁴¹. Samtidig fik Bröckdorff-Rantzau instruks fra Auswärtiges Amt om at undersøge, hvorvidt H. N. Andersen var taget af sted til Rusland eller om Christian 10. havde skrevet til zaren. Rantzau måtte den 29. dec. svare, at der, såvidt han vidste, intet var sket.

Den 2. jan. havde Rantzau – der ellers endnu ingen nærmere instruks havde fået om sagen – en samtale med Scavenius, hvor de, vistnok for første gang, talte om fredsaktionen. I forbindelse med Scavenius' omtale af de fredsønsker, der var fremsat i nytårshilsener fra den danske konges slægtninge i England og Rusland, viderebragte Rantzau Auswärtiges Amts forespørgsel til Scavenius, der lovede at bringe spørgsmålet på bane over for kongen. Samme dag var det, H. N. Andersen efter eget sigende opfordrede Christian 10. til at skrive til zaren⁴².

Dagen efter Rantzaus og Scavenius' samtale spurgte Scavenius H. N. Andersen, om han havde tænkt at rejse til Petersborg, og H. N. Andersen sagde ja. Dette skete, inden Rantzau fik instruks (af 4. jan.) om, at det var en god idé at sende H. N. Andersen til Petersborg⁴³.

En af de første dag i januar, vistnok den 4. eller 5., ankom Ballins betroede medarbejder, Bernhard Huldermann, til København for at forhøre sig om fredsaktionens gang. Den 7. kunne han fortælle, at den danske konge nu havde sendt brevet til zaren⁴⁴; det samme kunne Rantzau med H. N. Andersen selv som kilde meddele den 8. Først den 9. fortalte Scavenius Rantzau, at brevet var afsendt⁴⁵.

H. N. Andersen erklærede over for den tyske gesandt, at baggrunden for at sende brevet var de fredsønsker, enkekejserinde Dagmar havde fremsat i et brev til sin bror prins Valdemar, og Scavenius meddelte, at H. N. Andersen gennem prins Valdemar indvirkede på kongen for at få brevet af sted. Hverken i sine egne optegnelser eller over for Rantzau

41. Bethmann til Ballin 1914 25/12 (*L'Allemagne* I nr. 25), hvori også den russiske politiker grev Witte nævnes som en mulighed for at komme i kontakt med den russiske regering. Ballins svar af 1914 28/12 (*L'Allemagne* I nr. 27) viser, at forbindelsen til Witte også gik via København, nemlig gennem J. Melnik.
42. AA. Jagow til Rantzau 1914 27/12, Rantzau til AA. 1914 29/12, 1915 3/1 (nr. 8; trykt: *L'Allemagne* I nr. 31) og 8/1 (nr. 29; trykt: *L'Allemagne* I nr. 34).
43. AA. Zimmermann til Rantzau 1915 4/1.
44. Om Huldermanns rejse: *L a f e b e r s.* 193; *C e c i l s.* 278–79; *Zechlin anf.skr.* – Den omtales ikke i H. N. Andersens beretninger.
45. AA. Rantzau til AA. 1915 8/1 (nr. 29; trykt: *L'Allemagne* I nr. 34) og 9/1 (nr. 32).

har H. N. Andersen omtalt den forbedrede russiske militære stilling i denne forbindelse⁴⁶.

Det ser således ud til, at initiativet til sagens genoptagelse udgik fra H. N. Andersen; det fremgår dels af hans egne udtalelser til Rantzau (hvor han dog naturligvis ikke forringer sin egen rolle), dels af Scavenius' meddelelser til gesandten. Rantzau mente, at Scavenius ikke var synderlig velinformeret om sagen; og det kan fastslås, at selv om han muligvis var velinformeret, så har han ikke meddelt sin viden til Rantzau, før denne allerede var underrettet af H. N. Andersen⁴⁷. I hvor høj grad Scavenius egentlig selv ønskede at medvirke, er uvist; han nøjedes foreløbig med at holde Brockdorff-Rantzau underrettet om, hvad han vidste, og med at lade dennes spørgsmål og forslag gå videre, samt endelig at udtale sin tilslutning til sagens genoptagelse. Det påståede tyske pres har således ikke virket gennem Scavenius.

Problemet er da, om H. N. Andersens aktivitet skyldes pres via Bernhard Huldermann. Det er svært at afgøre, da vi ikke ved, om Huldermann havde talt med H. N. Andersen, før det besluttedes at sende brevet. Det er efter mit skøn ikke udelukket, at meddelelserne om de russiske fredso ønsker kan have været incitament nok for H. N. Andersen til at genoptage fredsaktionen.

Havde det dansk-engelske forhold, der var en vigtig grund til at holde en pause i fredsbestræbelserne, bedret sig, så at man fra dansk side nu kunne se mere afslappet på forholdet til England? De handelsforhandlinger, der foregik i London, var vanskelige til det sidste, og først den 9. jan. kunne en aftale underskrives; da var brevet til zaren jo afgået. Det forekommer derfor ikke rimeligt at operere med dette forhold som en grund til fra dansk side at genoptage fredsaktionen.

Som grund til den øgede danske interesse for fredsarbejdet har Vagn Dybdahl fremhævet de formodede engelske Østersøplaner, der som baggrund havde russiske ønsker om en støtteaktion⁴⁸. Det må understreges, at den eneste interesse, Danmark eventuelt kunne have i en tysk-rus-

46. AA. Rantzau til AA. 1915 6/1 (nr. 14) og 8/1 (se foreg. note). Jfr. note 38 (brevet til Albert Grey).

47. Mens Scavenius i en samtale med Rantzau den 7. jan. (AA. Rantzau til AA. 1915 7/1 (nr. 20)) talte om, at kongen i denne omgang måske kun ville skrive til zaren – og ikke til kong George – og om hvordan brevet kunne udformes, kunne Huldermann s.d. meddele, at der var skrevet, og kun til zaren (se note 44); H. N. Andersen havde den 5. set et udkast til brevet (AA. Rantzau til AA. 1915 8/1 (se note 45)). Først den 15. jan. fortalte Scavenius Rantzau om brevets indhold (AA. Rantzau til AA. 1915 16/1 (nr. 63)).

48. V a g n D y b d a h l i »Aktuelt« 1960 16/2 og 18/2.

sisk separatfred, var af sikkerhedspolitisk art: hvis Rusland trak sig ud af krigen, forsvandt det russiske pres på England om at foretage en Østersøaktion og dermed faren for en tysk modaktion i form af en invasion af Danmark. – Fra slutningen af december 1914 til slutningen af januar 1915 diskuterede de engelske ledere, om en aktion til støtte for russerne skulle foretages gennem Østersøen eller Stræderne; men den sidste plan havde reelt vundet størst tilslutning ved midten af januar. Hvor meget man omkring nytår i Danmark har vidst konkret om disse engelske drøftelser, er usikkert; men der var rygter i omløb, og man var i det mindste så nervøs, at H. N. Andersen blev sendt til England bl. a. med det formål at forhøre sig herom. Det er således ikke umuligt, at disse rygter kan have medvirket til Scavenius' positive holdning til fredsaktionens genoptagelse og også påvirket H. N. Andersen⁴⁹.

I sit brev til zar Nikolaj appellerede Christian 10. til »zarens milde hjerte«, tilbød at bidrage til fredens tilvejebringelse og foreslog, at H. N. Andersen kom til Petersborg, såfremt zaren mente, dette ville være nyttigt⁵⁰.

Det russiske svar lod vente på sig. Det kommenteredes af Scavenius med, at zaren nok ville spørge andre til råds, og af H. N. Andersen med, at zaren sikkert først ville spørge den engelske konge⁵¹. Det sidste er muligvis rigtigt, i hvert fald har man i England hørt rygter om, at Tyskland ønskede at drage Rusland ud af Ententen, for Edw. Grey lod meddele i Petersborg, at Ententens medlemmer burde rådslå, hvis der viste sig tegn på tysk fredsvilje⁵². I øvrigt var det engelsk-russiske forhold i jan. 1915 noget spændt, fordi det trak ud med den af russerne ønskede engelske støtteaktion.

H. N. Andersen i England og Tyskland

På grund af den danske nervøsitet for de engelske flådeplaner blev H. N. Andersen som nævnt sendt til London for at forhøre sig herom. Før han

49. Kaarsted s. 74; W. Churchill: *The World Crisis*, II s. 29–30, 41, 44, 98ff., 104–122 og 148f.; Lloyd George: *War Memoirs*, I s. 375. – I det danske udenrigsministeriums akter har det ikke været muligt at finde materiale til afgørelse af, hvor meget Scavenius præcist kan have vidst om de engelske flådeplaner.

50. *L'Allemagne* I nr. 34.

51. AA. Rantzau til AA. 1915 16/1 (nr. 63) og 21/1 (nr. 89).

52. Hoetsch, II, 62, 1915 12/1. – Den russiske udenrigsminister erklærede sig enig, med understregning af, at sådanne konsultationer måtte foregå i dybeste hemmelighed for ikke at give modstanderne det indtryk, at man var militært svag (Hoetsch, II, 71, 1915 14/1); jfr. note 40.

rejste (den 22. jan.) havde Brockdorff-Rantzau bedt ham om en samtale, og da de talte sammen den 21., lovede H. N. Andersen – givetvis på opfordring – ikke at bibringe englænderne det indtryk, at Tyskland trængte til fred⁵³.

På vejen til England mødtes H. N. Andersen med Ballin i Hamburg, og de diskuterede fredsmissionen. Ifølge H. N. Andersens beretninger foreslog Ballin (der forinden havde talt med Bethmann) »efter bemyndigelse«, at Edw. Greys privatsekretær William Tyrell og den tidligere tyske legationsråd Richard von Kühlmann skulle mødes i Schweiz og drøfte fred, og i referatet af H. N. Andersens samtale med Grey hævdes det ligeledes, at Ballin havde fremsat denne ide⁵⁴. Men til Rantzau har H. N. Andersen sagt, ideen var Greys, og det samme har Ballin senere ladet forstå i *Auswärtiges Amt*⁵⁵.

Kan det være tilfældet, at man fra autoritativt tysk hold ville foreslå et sådant møde?

I Ballins referat af samtalen med H. N. Andersen er dette tysk-engelske møde slet ikke omtalt, men de fredsønsker, der ifølge H. N. Andersen var indløbet til Danmark fra såvel russisk side (især fra enkekejserinden) som fra engelsk, omtales⁵⁶. I *Auswärtiges Amts* kommentar over for Rantzau til dette referat, kaldes de engelske fredsønsker ønsketænkning fra H. N. Andersens side, mens der lægges stor vægt på de russiske – hvilket vel i lige så høj grad kunne kaldes ønsketænkning i *Auswärtiges Amt*, hvor man åbenbart spejdede efter enhver chance for at forhandle fred med russerne. Denne holdning stemmer dårligt overens med et initiativ i retning af forhandlinger med England⁵⁷.

Det lyder ikke særlig sandsynligt, at man fra tysk side gav Ballin en instruks (om tysk-engelsk møde) og Rantzau en anden (om tysk-russisk separatfred), og denne løsning må også udelukkes i betragtning af, at Ballin meddelte den tyske rigskansler, at planen om det tysk-engelske møde opstod under H. N. Andersens ophold i London.

Den mest sandsynlige forklaring er, at idéen om dette møde er fostret af H. N. Andersen og Ballin; sidstnævnte foretrak stadig en tysk-engelsk

53. H. N. Andersens privatarkiv, Rantzau til H. N. Andersen 1915 20/1; AA. Rantzau til AA. 1915 21/1 (nr. 89).

54. *Fremstilling* s. 34–35; *D a h l m.* fl. s. 38.

55. AA. Rantzau til AA. 1915 14/2; Ballins beretning af 1915 4/2 er trykt i *L'Allemagne I* nr. 45.

56. Ballin til Bethmann 1915 23/1 (*L'Allemagne I* nr. 39).

57. AA. Zimmermann til Rantzau 1915 26/1.

forståelse⁵⁸. Idéen skulle så fremstå i England som et tysk forslag, i Tyskland som et engelsk, så at begge parters fredsvilje kunne demonstreres.

Ifølge H. N. Andersen, der af samtalen med Ballin havde fået det indtryk, at Tyskland mest ønskede separatfred med Rusland, har han og Edw. Grey drøftet disse ønsker; men den engelske udenrigsminister udtrykte sin tillid til russernes solidaritet. Under denne drøftelse sagde H. N. Andersen tilsyneladende intet om brevet til zaren; men efter at han under sit ophold i London havde fået telegram fra Scavenius, at zarens svar var kommet: velkommen i Petersborg i slutningen af februar, fortalte han Grey om den planlagte rejse, og ifølge H. N. Andersens beretning var Grey »særdeles tilfreds dermed«⁵⁹.

Af H. N. Andersens beretning til Ballin om sit ophold i London fremgår, at Grey havde underrettet den engelske gesandt i Petersborg, George Buchanan, om, at man fra den engelske regerings side stillede sig sympatisk til *fælles* engelsk-russiske fredsfølere over for Tyskland (jfr. s. 78), og til Rantzau fortalte han, at Grey havde givet ham introduktionsskrivelse til Buchanan og bedt denne være H. N. Andersen behjælpelig⁶⁰.

Ballin fik den 4. febr. en udførlig mundtlig beretning fra H. N. Andersen om dennes indtryk af stærke fredso ønsker i England, såvel hos enkedronningen som hos Edw. Grey og i erhvervskredse. Denne beretning meddeltes rigskansleren. Under sin samtale med Ballin fik H. N. Andersen ifølge sit eget referat en stærk fornemmelse af, at de tyske ønsker om separatfred var blevet styrket; og det fremgår både af hans og Ballins referat, at Ballin (efter instruks) havde søgt at virke i denne retning, men at H. N. Andersen havde afslået at arbejde for en tysk-russisk separatfred⁶¹.

Det ser ud til, at H. N. Andersen nu endelig er blevet klar over, at man fra tysk side søgte at anvende ham som redskab i bestræbelserne for separatfred, og denne erkendelse har åbenbart virket nedslående på

58. Om Ballins opfattelse: Cecil s. 262–275 og 283. – Hans synspunkt kommer bl. a. til udtryk i et brev til admiral v. Capelle af 1915 21/1 (trykt i Tirpitz: *Politische Dokumente*, II, s. 299).

59. *Fremstilling* s. 34–37; Dahl m. fl. s. 39. H. N. Andersen havde dog tidligere omtalt en mulig Ruslandsrejse (note 38), så englænderne var delvist forberedte.

60. Som note 55.

61. *Fremstilling* s. 37–38; Dahl m. fl. s. 38–39. Af et interview med H. P. Prior (i Steins privatarkiv i RA., pakken »H. N. Andersen«) fremgår det, at H. N. Andersen efter samtalen med Ballin havde sagt, at der skulle slutes fred i København, og Nordslesvig skulle tilbagegives Danmark (!). Der havde været tale om, at H. N. Andersen skulle mødes med kejseren, men at H. N. Andersen mente, mødet skulle udsættes.

ham, for da han kom tilbage til København, udtalte han til Rantzau, at han ville trække sig ud af sagen, hvis den kun kom til at angå separatfred, fordi det ville skade den danske stilling i England⁶².

Man kan stille det spørgsmål, om H. N. Andersen, når han endelig var nået til denne erkendelse, ikke burde have opgivet sagen? Men nu var det jo for sent at opgive rejsen til Rusland. Endelig har han tilsyneladende været stærkt påvirket af sine indtryk om fredløshed i England, så at han ikke har opgivet håbet om at tilvejebringe også en tysk-engelsk forståelse.

Scavenius' holdning

Både før H. N. Andersens afrejse til London og under hans ophold dér sagde Scavenius til Brockdorff-Rantzau, at han dels anså chancerne for en tysk forståelse med England for små, dels mente, en tysk-russisk separatfred kunne være nyttig for Danmark, selv om han foretrak en tysk-engelsk forståelse. Disse udtalelser faldt, inden H. N. Andersen havde telegraferet fra London (25. jan.), at England ikke for tiden påtænkte at foretage en Østersøaktion, d. v. s. mens der hos den danske regering var en vis nervøsitet herfor. Scavenius sagde ligeledes til Rantzau, at den igangværende fredsaktion efter hans mening ikke skulle standses, selv om fredløshed i England skulle vise sig at være mindre, end H. N. Andersen på forhånd havde troet⁶³. Scavenius' bedømmelse af chancerne for en tysk forståelse med England på dette tidspunkt er uden tvivl mere realistiske end H. N. Andersens, idet den optrapning af den engelske og tyske søkrigsførelse, der fandt sted omkring 1. febr., kun styrkede bitterheden på begge sider.

På grundlag af disse samtaler er det svært at se, at Scavenius særlig aktivt har arbejdet direkte for en tysk-russisk separatfred. Der er i materialet intet spor af, at han inden H. N. Andersens afrejse til Petersborg ligefrem søgte at påvirke H. N. Andersen i den retning. Derimod søgte Rantzau at påvirke H. N. Andersen, som til den tyske gesandts tydelige irritation klart udtrykte sin uvillighed til at arbejde for noget, der kunne ligne tysk-russisk separatfred⁶⁴.

At H. N. Andersen virkelig ønskede at arbejde for fred på et så bredt grundlag som muligt, fremgår også af, at han inden sin afrejse oriente-

62. AA. Rantzau til AA. 1915 14/2.

63. AA. Rantzau til AA. 1915 21/1 (nr. 89 og 98); *Fremstilling* s. 34 og Dahl m. fl. s. 35–36, med gengivelse af H. N. Andersens telegram af 25/1.

64. Som note 62.

rede den franske gesandt i København, dog uden at dette kom til Brockdorff-Rantzaus kundskab⁶⁵.

H. N. Andersens første Ruslandsrejse

H. N. Andersen rejste fra København den 22. febr. og ankom via Sverige til Petersborg den 26. Han medbragte breve fra kongen og prins Valdemar til enkekejserinde Dagmar, som var den første, han mødtes med. Hun var med på tanken om København som fredssæde – som nu atter blev fremdraget. H. N. Andersen har lagt vægt på, at det danske kongehus' prestige ville øges, og at Danmark ville få oprejsning efter 1864, hvis denne fredsmission lykkedes. H. N. Andersen sagde efter rejsen, at hendes fredsønsker bl. a. kom til udtryk i et brev til prins Valdemar, hvor hun skrev »havde min mand endnu levet, var freden allerede kommet«⁶⁶.

H. N. Andersens samtale med den engelske gesandt Buchanan var ikke slet så problemfri. Buchanan syntes at være overbevist om, at H. N. Andersen kun arbejdede for tysk-russisk separatfred, og havde sagt dette ligeud; herpå havde der udspundet sig en skarp diskussion, hvorunder H. N. Andersen som bevis for, at han ikke gik tyskernes ærinde, bl. a. havde fremhævet, at han havde orienteret den franske gesandt i København.

Buchanan havde kort før H. N. Andersens ankomst advaret den russiske udenrigsminister – og dermed også zaren – om de tyske bestræbelser for separatfred⁶⁷. Dette dannede ikke netop den bedste baggrund for de drøftelse; H. N. Andersen skulle føre med zar Nikolaj og udenrigsminister Sasonoff. Enkekejserinden skaffede ham foretræde for dem.

Under sin samtale med zaren den 5. marts kunne H. N. Andersen ikke undgå at komme ind på de tyske separatfredsønsker, som zaren bestemt afviste at ville gå ind på. I øvrigt fremsattes den danske konges tilbud om mægling, og H. N. Andersen gengav sine indtryk af samtalerne med Edw. Grey og fra Tyskland; zar Nikolaj bad ifølge kvartaloversigten H. N. Andersen gengive sine udtalelser til den engelske konge og udenrigsminister og indbød H. N. Andersen til at komme igen. Ifølge »Danmark under Verdenskrigen« havde H. N. Andersen på zarens forespørgsel sagt, at han *havde* talt med den engelske konge om denne sag,

65. *Fremstilling* s. 43; *Dahl m. fl.* s. 39.

66. *Fremstilling* s. 42–44; AA. Rantzau til AA. 1915 10/3 (nr. 421; trykt: *L'Allemagne* I nr. 54) og 11/3 (nr. 429, trykt *ibid.* nr. 55).

67. *Dahl m. fl.* s. 42; AA. Rantzau til AA. 1915 11/3 (se foreg. note). – I H. N. Andersens *Fremstilling* s. 42–43 omtales, hvordan Buchanan ikke havde fået den fornødne forklaring fra Edw. Grey og derfor var mistroisk.

samt erklæret sig parat til på zarens opfordring at tale med kejser Wilhelm. Herom står der intet i kvartalsoversigten, og H. N. Andersen har først sagt det til Rantzau, *efter* at besøget hos kejser Wilhelm var aftalt. Det er i modstrid med kendsgemningerne, at H. N. Andersen havde drøftet fredsaktionen med den engelske konge, og han kan næppe have løjet på den måde over for zaren, der jo måtte formodes at have lejlighed til at få påstanden verificeret i England. Omtalen af zarens ønske om at skabe kontakt til kejser Wilhelm kan H. N. Andersen have fundet på for at demonstrere, at russerne virkelig ønskede fred – det ville han jo gerne selv tro⁶⁸.

Derefter fulgte et møde med udenrigsminister Sasonoff, der ligesom zaren bad om at få den russiske solidaritet over for Ententen understreget i England; man ville – men kun i forståelse med England og Frankrig – tage eventuelle tyske forslag, der måtte blive fremsat gennem den danske konge, under overvejelse. Dette sidste, som står i kvartalsoversigten, er i H. N. Andersens referat til Rantzau blevet til, at den russiske udenrigsminister havde anbefalet rejser til Berlin, London og Paris. Har Sasonoff virkelig sagt det, skal det sikkert forstås sådan, at han ikke kun ønskede en henvendelse til Tyskland, men i givet fald også til Ruslands allierede⁶⁹.

Før sin afrejse satte H. N. Andersen den danske gesandt i Petersborg ind i sagen; herom fik Rantzau intet at vide⁷⁰.

Bethmann-Hollwegs fredstilbud

Den tyske rigskansler ventede spændt på udfaldet af H. N. Andersens rejse; den 6. marts fremsatte han et formeligt *fredstilbud*, som Rantzau straks skulle give videre til Scavenius, og som vel skulle meddeles H. N. Andersen under dennes ophold i Petersborg: Tysklands betingelser over for Rusland er kun små grænsekorrektioner (således ikke Warszawa) og økonomiske aftaler. Tyskland ønsker en varig fred med Rusland. Men

68. Dahl m. fl. s. 40; AA. Rantzau til AA. 1915 9/3, 11/3 og 13/3 (nr. 421, 429 og 449). – Det kan tænkes, at fremstillingen hos Dahl m. fl. er udformet sådan, fordi besøget hos kong George virkelig kom i stand, og det gerne skulle se ud, som om der var arbejdet i fuld forståelse med både englænderne og russerne; H. N. Andersens formål med at sige det til Rantzau er mere usikkert. – Omtalen af zarens ønske om et besøg hos kejser Wilhelm skal tjene til at demonstrere zarens fredsønsker.

69. *Fremstilling* s. 45–46; Dahl m. fl. s. 40–41; AA. Rantzau til AA. 1915 11/3 (nr. 429).

70. Dahl m. fl. s. 41–42; *Fremstilling* s. 49 med den begrundelse, at gesandten let kunne få noget at vide fra anden side.

tilbuddet kom for sent. H. N. Andersen havde natten mellem den 5. og 6. marts forladt Petersborg og ankom til København den 8.

Rigskanslerens grund til at gå så vidt som til at fremsætte et fredstilbud var muligvis den samtale, han den 4. marts havde med Hindenburg, der var nedslået over det ringe resultat af vinterslaget i de Masuriske sumpe og vistnok tilrådede en snarlig fred mod øst⁷¹.

Scavenius erklærede i anledning af dette fredstilbud (den 8. om aftenen), at han selv ville være villig til at overtage en mægling mellem Tyskland og Rusland, men blot frygtede, at det skulle komme for dagen. Denne bemærkelsesværdige udtalelse fra Scavenius kan næppe helt være opspind fra Brockdorff-Rantzaus side eller ganske uoprigtigt ment af Scavenius; det ville jo komme for dagen, hvis Scavenius alligevel ikke bragte tilbudet videre. Naturligvis kan udenrigsministeren have ytret noget så imødekommende, fordi han var klar over, at H. N. Andersen var kommet tilbage, og der ingen lejlighed var til at oversende tilbudet straks; men det var alligevel lidt langt at gå, hvis han var helt uvillig til at gå ind på tyskernes planer⁷². – Følgende hypotese kan måske tjene til belysning af sammenhængen: Netop den 6. marts meddelte Scavenius sine ministerkolleger, at der var kommet antydninger fra tysk side om villighed til at diskutere en ordning af problemet Sønderjylland; den 8. fortalte han, at Rantzau havde meddelt, at man fra tysk side ville tage spørgsmålet op, at der kunne være tale om lempelser i sprogpolitikken eller måske grænsereguleringer; og den 12. berettede Scavenius, at den tyske gesandt havde fået fuldmagt til at behandle sagen. Selv om kollegerne mente, man ikke under krigen burde gå i forhandlinger med Tyskland om Sønderjylland, er det ikke udelukket, at Scavenius har fundet Rantzaus antydninger så væsentlige, at han fandt det nødvendigt at vise særlig imødekommenhed⁷³.

Resultatet af Ruslandsrejsen

Både i H. N. Andersens egen beretning og i hans referater til Scavenius og Brockdorff-Rantzau udtrykkes hans skuffelse tydeligt: »Jo længere jeg rejser, desto mere fjerner jeg mig fra fredstankerne,« sagde han til udenrigsministeren. Han søgte alligevel at se de mulige lyspunkter,

71. AA. Bethmann til Rantzau 1915 6/3 (trykt: *L'Allemagne I* nr. 52). – Om mødet med Hindenburg, se *Ritter* s. 74, er i lighed med Zechlin bedømmer dette skridt som betydningsfuldt, mens Fischer går let hen over det (s. 161).

72. AA. Rantzau til AA, 1915 9/3 (nr. 418).

73. *Munch*: *Erindringer III* s. 40–41; *Rodes dagbøger* s. 79; *Zahles dagbøger* s. 43. Jfr. note 61.

talte om enkekejserinde Dagsmars fredsoønsker, om udenrigsminister Sasonoffs anbefaling af nye rejser o. s. v.

Mens H. N. Andersens skuffelse som baggrund havde den russiske mistro til hans forehavende og den ringe russiske fredsvilje, var Rantzau skuffet over, at det tilsyneladende ikke havde været muligt at anvende H. N. Andersen til at påvirke russerne i retning af separatfred, og han mistænkte H. N. Andersen for at have overset mulige russiske fredsoønsker ud fra Andersens egne ønsker om tysk-engelsk forståelse. Desuden mente den tyske gesandt, at H. N. Andersen holdt en del af sin viden skjult for ham selv og Scavenius⁷⁴.

Under alle omstændigheder fik Rantzau intet at vide om, at H. N. Andersen sendte en beretning om Ruslandsrejsen til England. Både den russiske zar og udenrigsminister havde ønsket, at Edw. Grey fik klart indtryk af, at russerne ikke tænkte på at slutte separatfred med Tyskland, og den 15. marts sendte H. N. Andersen via Albert Grey et brev til den engelske udenrigsminister, hvori han meddelte zarens tilkendegivelse; samtidig lod han forstå, at den danske konge ønskede, kong George blev orienteret. Et sådant ønske hos Christian 10. er vel som sædvanlig blevet til under inspiration fra H. N. Andersen.

Edw. Grey svarede gennem fætterten den 24. marts, at den engelske konge glædede sig over, at Christian 10. og H. N. Andersen ikke havde villet gå tyskernes ærinde, men at han for sin del ikke kunne se, at der kunne gøres mere nu; tyskerne måtte først opgive deres planer om separatfred⁷⁵. Men inden dette svar kom, havde H. N. Andersen allerede været hos kejser Wilhelm.

H. N. Andersen hos kejser Wilhelm

Den russiske udenrigsministers påståede anbefaling af rejser til Tyskland, England og Frankrig synes at have dannet udgangspunkt for et spørgsmål fra Brockdorff-Rantzau, om H. N. Andersen ville mødes med den tyske kejser. Ifølge H. N. Andersen har han selv tilbudt over for kejseren nærmere at udlægge sine synspunkter om den skadelige virkning, de stadige rygter om tyske separatfredsoønsker havde på fredsmissionen.

74. AA. Rantzau til AA. 1915 9/3 (nr. 421), 11/3 (nr. 429), 12/3 (nr. 436) og 13/3 (nr. 449). – I følge H. N. Andersen selv (*Fremstilling* s. 49–50) blev Rantzau kun orienteret i det omfang, der ansås for rigtigt.

75. Kaarsted s. 76–77; brevet til Grey (af 15/3) findes i hans *Private papers*, og en redegørelse til Albert Grey er aftrykt i *Tillæg til Fremstilling*. H. N. Andersens brev til Albert Grey er trykt hos Dahl m. fl. s. 43. Edw. Greys brev til Albert Grey af 24/3 og sidstnævntes følgeskrivelse er i H. N. Andersens privatarkiv (RA).

Rantzau anbefalede naturligvis, at kejseren modtog H. N. Andersen, og det siger sig selv, at rigskansleren straks bifaldt idéen⁷⁶.

Den 13. marts modtog Christian 10. Rantzau i privataudienz og opfordrede ham til at følge med H. N. Andersen til Berlin⁷⁷. Audiensen, som Scavenius muligvis kan have foranstaltet, omtales ikke af H. N. Andersen, der dog vel næppe kan have været uvidende herom, men jo til stadighed ønskede at stå som fredsaktionens hovedperson og stadige initiativtager.

H. N. Andersen rejste den 16. marts og ankom samme aften til Berlin – dagen før var Rantzau kommet dertil. Det fremgår af materialet, at Rantzau hele tiden søgte at overvåge H. N. Andersen – vel for ikke at risikere, at sagen tog en udvikling bort fra tysk-russisk separatfred. H. N. Andersen mødtes den 17. først med Ballin, der ifølge H. N. Andersens beretning stadig var enig med ham i, at de måtte arbejde for en almindelig fred, og at en tysk-engelsk forståelse måtte være vejen dertil. Også med rigskansleren talte H. N. Andersen om fred med England; de tyske betingelser var: kompensationer for ofrene og en fremtrædende økonomisk stilling i Belgien⁷⁸. Allerede i januar havde Grey sagt til H. N. Andersen, at England ingen indrømmelser ville gøre i Belgien, og dette var gået videre til Auswärtiges Amt, så dér var ingen vej frem, og det ønskede Bethmann tilsyneladende heller ikke⁷⁹.

Den 18. kom der besked fra hovedkvarteret i Charleville, at H. N. Andersen var velkommen hos kejseren, og samme dag gav Bethmann instruks til kejseren om, hvad der burde siges til H. N. Andersen: krigen var en påtvunget defensivkrig (som man havde sagt i november, og som Bethmann gentog den 17. marts), og den militære stilling var for god (havde man også sagt i november) til, at Tyskland kunne søge fred. Betingelsen måtte være: en varig fred (som Bethmann havde sagt i sit fredstilbud til Rusland den 6. marts), der står mål med det tyske folks ofre (som Bethmann sagde den 17. marts). Den engelske politik burde fordømmes (i samtalen med H. N. Andersen havde Bethmann udtrykt stor bitterhed mod englænderne), og den danske konge takkes⁸⁰. – Fra tysk side var der således intet nyt; man gentog, hvad man tidligere havde sagt.

I det tyske materiale findes intet referat af H. N. Andersens samtale med kejser Wilhelm; men der foreligger på tryk to referater fra H. N.

76. *Fremstilling* s. 50; AA. Rantzau til AA. 1915 11/3 (nr. 429) og Bethmann til Rantzau 1915 12/3. Jfr. note 61.

77. AA. Rantzau til AA. 1915 13/3 (nr. 446).

78. *Fremstilling* s. 51–55; D a h l m. fl. s. 44–45.

79. D a h l m. fl. s. 38; AA. Rantzau til AA. 1915 14/2.

80. *L'Allemagne* I nr. 59 med note 2 samt nr. 60.

Andersen, det ene i »Danmark under Verdenskrigen«, det andet det, der blev overrakt til zaren under H. N. Andersens besøg i Petersborg i juli 1915. Begge disse beretninger (der nedenfor benævnes henholdsvis den danske og den russiske version) er forkortede udgaver af den kvartalsoversigt, H. N. Andersen afgav til Christian 10., men det er ikke de samme passager, der er udeladt⁸¹.

H. N. Andersen talte med kejseren i nærværelse af rigskansleren, hvilket udelades i den russiske version, men medtages i den danske. H. N. Andersen blev modtaget »overordentlig hjerteligt«; kejseren understregede sit nære slægtsskab med Christian 10., der af alle monarker var den bedst egnede til at mægle i denne strid, hvori kun monarker kunne mægle – i modsætning til præsident Wilson, »som jeg har vist tilbage« (præsident Wilson er ikke omtalt i den russiske version).

Kejseren fremsatte stærke bebrejdelser mod de engelske og russiske statsledere og regeringsmedlemmer; i den russiske version er bebrejdelserne mod russerne mildnet og nedkortet, medens til gengæld de positive ting, kejseren kunne sige om sit forhold til zar Nikolaj, er med her, men ikke i den danske version. En diskussion om årsagerne til, at Tyskland og Rusland kom i krig, er helt udeladt i den danske version, men medtaget i den russiske på den måde, at kun H. N. Andersens gengivelse af den russiske argumentation er medtaget og ikke kejser Wilhelms modargumenter.

De muligheder for en tysk-engelsk forståelse, der drøftedes, er udeladt i den russiske version. Denne har desuden slet intet om det forslag, H. N. Andersen fremsatte for at bringe fredsaktionen videre: nemlig et møde mellem en russisk repræsentant og Brockdorff-Rantzau i København. På det tidspunkt, H. N. Andersen gav zaren referatet, havde zar Nikolaj nemlig nægtet at sende nogen repræsentant, og det var ikke drøftet under H. N. Andersens første ophold i Petersborg.

I øvrigt fulgte kejseren Bethmanns instruks uden større ændringer (rigskansleren var jo også til stede), dog således at han som grund til ikke selv at tage noget fredsinitiativ lagde mere vægt på »den behandling, jeg har været ude for«. Han udtrykte sin forståelse for, at H. N. Andersen ikke kunne medvirke i bestræbelser for en separatfred, men troede dog, vejen til fred gik over zarens gode hjerte – en formulering, der nøje sva-

81. *Fremstilling* s. 57–64; *Dahl* m. fl. s. 46–50; *Hoetsch*, II, 71 nr. 384 (i tysk oversættelse efter den engelske original). Da *Hoetsch*' publikation udkom allerede i 1930'erne, har den russiske version længe været kendt og har præget forskningen; »Danmark under Verdenskrigen« blev først almindeligt tilgængelig i 1952. I Tillæg til *Fremstilling* findes et engelsk referat, der er så godt som enslydende med den russiske version, men lidt mere fyldigt.

rer til den, Christian 10. anvendte i sit brev til zaren i januar (jfr. s. 78), og som Rantzau havde videregivet. Disse udtalelser er med i begge versioner.

De ændringer, den russiske version har i forhold til den oprindelige beretning, tjener således til at fjerne zarens mistanke om et dansk arbejde for tysk-russisk separatfred, men skal samtidig øge muligheden for at gøre zaren mere fredsvillig over for Tyskland.

Resultatet af samtalen var det nye forslag om en forhandling i København mellem Rantzau og en russisk repræsentant. Kejseren og rigskansleren gav straks deres støtte dertil, og fra tysk side glemte man ikke denne idé. H. N. Andersen havde rigtignok tænkt sig, at man på en eller anden måde kunne kombinere dette møde med det tidligere (s. 79) omtalte møde mellem Tyrell og Kühlmann; men det var man ikke interesseret i fra tysk side og heller ikke fra engelsk.

Danske regeringsmedlemmer orienteres

Ifølge Scavenius, der overværede H. N. Andersens mundtlige referat til kongen, skal H. N. Andersen have været helt overvældet af sine indtryk af rejsen, og kongen rørt over »de milde vinde« fra Tyskland. Også over for Rantzau udtrykte H. N. Andersen, hvor imponeret han var af kejseren: »Jeg vil over for kong George og Edw. Grey skildre kejseren så stor, som jeg har set ham«. Scavenius ytrede, at H. N. Andersen nok var blevet »omvendt« til at arbejde for tysk-russisk separatfred og udtalte sig i øvrigt i denne tid ret irriteret over H. N. Andersen, der »holdt trådene i sin hånd«. Ifølge Rantzaus indberetninger ser det også ud til, at det var H. N. Andersen, og ikke Scavenius, der pressede på for at få kongen til at skrive til zar Nikolaj og foreslå det nævnte møde mellem en russisk og tysk repræsentant. Samtidig skulle prins Valdemar meddele enkekejserinde Dagrar forslaget; dette brev kom af sted før den 30. marts, mens kongens på grund af dennes sygdom først afgik den 8. april⁸².

Samtidig lod H. N. Andersen forstå, at han havde fået opmuntrende efterretninger fra England – hvilket jo var i modstrid med kendsgerningerne. Rantzau søgte at bremse hans iver for en tysk-engelsk forståelse og indskærpede atter, at englænderne endelig ikke måtte få det indtryk, at man fra tysk side tog noget fredsiniciativ over for England⁸³.

82. AA. Rantzau til AA. 1915 24/3 (nr. 492, 494 og 495), 26/3 (nr. 503), 30/3 (nr. 527) og 8/4 (nr. 578).

83. AA. Rantzau til AA. 1915 24/3 (nr. 495). H. N. Andersen mente ikke, der fra engelsk side ville komme vanskeligheder p.gr.a. dette brev til zaren; sådan sagde han, før Edw. Greys svar var kommet; men selv efter modtagelsen af svaret har han ikke standset forhavendet. -- Om Rantzaus argumentation: AA. Rantzau til AA. 1915 8/4 (nr. 578).

Grunden til, at Scavenius ikke ville presse på for at få forslaget af sted til zaren var den, at han var meget betænkelig ved udsigten til et tysk-russisk møde i København. Så betænkelig, at han for første gang omtalte fredsaktionen for Zahle, Munch, Rode og Brandes og udtrykte sin bekymring for, at Danmark – hvis mødet i København kom i stand – skulle få ord for at medvirke til separatfred mellem Tyskland og Rusland.

I øvrigt har han ud fra alle referater af mødet med regeringskollegerne at dømme intet sagt om, at man henvendte sig til Tyskland før H. N. Andersens første Petersborgrejse; ifølge Munchs referat sagde han endog, at det var englænderne, der ønskede, at russerne skulle spørges først (jfr. s. 71). Samtidig har han fremstillet sin egen rolle som mindre, end den havde været og fremhævet H. N. Andersens rolle.

Scavenius lagde vægt på, at aktionen kunne medvirke til at sikre Danmarks stilling; hvis de krigsførende regnede København for det fremtidige fredssæde, ville de måske tage større hensyn til Danmark. Denne faktor omtales af Rode og Zahle, og sidstnævnte lægger stor vægt herpå, mens Munch ikke nævner dette moment og anfører, at regeringsmedlemmerne ikke troede, fredsmissionen kunne føre til noget⁸⁴.

Hvis Scavenius var så betænkelig, hvorfor havde han så de sidste måneder gentagne gange forsikret Rantzau om, at han kunne indse nytten af en tysk-russisk separatfred og givet forsikringer om sin medvirken? Var disse forsikringer kun bluff?

Forklaringen er sikkert, at det ud fra Scavenius' synspunkt var een ting at tilsige Rantzau sin støtte – det kunne kun forbedre forholdet til Tyskland og behøvede ikke at blive åbenbaret i England; men det var noget ganske andet at foranstalte et møde i København. Et sådant møde kunne vanskeligere skjules, og sagen således ikke længere holdes hemmelig, hvilket hele tiden havde været en forudsætning. H. N. Andersens rejser havde jo altid flere formål, han rejste formelt set som privatmand og tilhørte et neutralt land. Det var noget andet, hvis en repræsentant for det krigsførende Rusland viste sig i København. Kom et tysk-russisk møde i København for dagen, kunne det formodentlig skade vor stilling i England (sådan sagde han i det mindste til sine ministerkolleger).

H. N. Andersen i England

En forestående Englandsrejse omtales i Edw. Greys brev af 24. marts, og H. N. Andersen afrejste den 8. april. Han havde tænkt sig at virke

84. M u n c h: *Erindringer* III s. 42–43; *Rodes dagbøger* s. 84–86; *Zahles dagbøger* s. 55–56.

for at få mødet mellem Tyrell og Kühlmann i stand, og bragte det på bane over for Bethmann-Hollweg, som han mødtes med under udrejsen, men som ikke viste megen vilje til forhandling med England og ligesom Rantzau lagde vægt på, at englænderne ikke måtte få indtryk af noget tysk fredsiniciativ over for England. I følge H. N. Andersen havde rigskansleren dog givet sin tilslutning til, at det tysk-engelske møde blev bragt på bane⁸⁵. Om han – eller Rantzau – på forhånd havde indskærpet H. N. Andersen intet at sige i London om det planlagte tysk-russiske møde, fremgår ikke; men H. N. Andersen nævnte det ikke i London.

I England fandt han kun »platonisk« interesse for fred: Edw. Greys udtalelser var lige så uforsonlige som den tyske rigskanslers, og han ønskede ikke mødet mellem Tyrell og Kühlmann arrangeret nu. H. N. Andersen medbragte et brev fra Christian 10. til den franske præsident og havde tænkt sig muligvis at rejse til Paris; Bethmann havde ikke været meget for en sådan rejse, og Edw. Grey forhindrede simpelthen, at dette brev blev afleveret.

Under dette besøg drøftede H. N. Andersen for første gang fredsspørgsmålet med den engelske konge, der nok bad ham takke Christian 10., men i øvrigt ikke mente, tiden var inde til at forsøge at få fredsforhandlinger i gang. Han gav dog H. N. Andersen et brev med til den danske konge, dets indhold betegnedes af Scavenius som »konventionelt«⁸⁶.

Bethmann-Hollweg havde bedt H. N. Andersen om at lægge hjemrejsen over Tyskland. Den 19. april mødtes H. N. Andersen og Ballin, den sidste beklagede sig over, at de tyske regeringsmedlemmer ikke ville høre på hans synspunkter (d. v. s. angående tysk-engelsk forståelse). Dagen efter talte H. N. Andersen med Bethmann, og følte, »at det medførte visse ubehageligheder at være stødpude«. Som basis for eventuelle fredsforhandlinger kunne den danske konge foreslå status quo; men det ville Bethmann ikke høre tale om. Han lovede dog at viderebringe H. N. Andersens forslag, at den danske konge skulle henstille til statsoverhovederne i England, Rusland og Tyskland »så vidt muligt ubemærket« at sende en repræsentant til København, og udtrykte sin taknemmelighed over et tilbud fra H. N. Andersen om at komme til Berlin, når det ønskedes. På Ballins opfordring talte H. N. Andersen også med udenrigsminister Jagow og understatssekretær Zimmermann – der jo begge længe

85. *Fremstilling* s. 73–75; Dahl m. fl. s. 52–53.

86. *Fremstilling* s. 76–90; Dahl m. fl. s. 52–55; AA. Rantzau til AA. 1915 29/4 (nr. 700).

havde været orienteret; han fandt udenrigsministeren mere fredsvillig og forsonlig end rigskansleren⁸⁷.

Baggrunden for den irritation, Bethmann lagde for dagen, var sikkert, at det endnu ikke havde været muligt at få H. N. Andersens fredsforsøg drejet udelukkende i retning af separatfred mellem Tyskland og Rusland, så meget mere som centralmagternes stilling i øst var blevet svækket ved Przemysls fald den 22. marts, og man jo gerne ville forhandle ud fra en bedre militær position (jfr. note 40).

Ny pause

Fra maj måned 1915 findes ingen omtale i materialet af de danske fredsbestræbelser, og fra dansk side foretog man sig intet for at holde foretagendet i gang.

For H. N. Andersens vedkommende var grunden givetvis skuffelse over sagens udvikling. Den fredsaktion, der i efteråret 1914 var indledt med ham selv som hovedmanden, med udgangspunkt i drøftelser i England, skulle efter hans – og generaldirektør Ballins – mening tjene til at tilvejebringe en almindelig fred gennem først og fremmest en tysk-engelsk forståelse, og sådan var sagen også lagt op fra begyndelsen. Han var blevet modtaget særdeles imødekommende i Tyskland, men under sit sidste besøg dér for første gang med mindre venlighed, og det måtte nu stå ham klart, at tyskerne ikke ønskede at høre tale om fred med England. H. N. Andersen havde indtil april troet på – eller i hvert fald sagt han troede på – at englænderne var velvilligt indstillet til hans fredsbestræbelser. Af det engelske materiale fremgår, at man i England ikke var særlig interesseret; hidtil havde man dog lyttet velvilligt til H. N. Andersens »indtryk« fra besøgene i Tyskland og Rusland, men nu bad man ham endelig utvetydig om at indstille aktiviteten.

Udenrigsminister Scavenius var fra begyndelsen af januar blevet mere inddraget i fredsaktionen, i forbindelse med, at man fra tysk side stærkt pressede på for at tilvejebringe en separatfred med Rusland og gennem Brockdorff-Rantzau søgte at bearbejde ham, for at han kunne virke i den retning. I hvor høj grad han virkelig har troet på, at H. N. Andersens fredsarbejde kunne bære frugt, er uvist – han synes ikke altid at have næret lige stor tillid til H. N. Andersens dømmekraft i en så speget sag. Mens H. N. Andersen hårdnakkede over for tyskerne holdt fast ved, at han ikke ville befatte sig med tysk-russisk separatfred, havde Sca-

87. *Fremstilling* s. 90-95; Dahl m. fl. s. 56-57. – Der blev intet referat sendt til Rantzau af samtalerne, måske et tegn på, at de tyske ledere ikke lige for tiden så nogen vej videre frem og heller ikke var helt så ivrige.

venius dels tidligere indset, at det kun var en sådan fred, tyskerne ønskede, dels ikke klart sagt fra over for den tyske gesandt i København.

Selv om Rantzaus indberetninger om Scavenius' beredvillighed til at arbejde for separatfred givetvis er overdrevne, kan de næppe helt være pure opspind – således forstået, at Scavenius sikkert har udtalt sig forstående m. h. t. de tyske ønsker og erklæret, at han ikke anså en tysk-russisk fred for ganske unyttig for Danmark (selv om en tysk-engelsk forståelse var mere nyttig – den så blot ret uopnåelig ud). Han var tilsyneladende endda villig til at viderebringe de tyske fredsbetingelser til russerne. Det stod for Scavenius som noget virkelig væsentligt at bevare et godt forhold til Tyskland, og hans erklæringer må have haft dette til formål; de kom jo ingen andre end de tyske ledere for øre, så længe sagen kunne holdes hemmelig. Det er derfor naturligt, at han først blev betænkelig, da sagen tog en vending, der medførte risiko for, at den blev kendt, og vel at mærke kendt i England som en dansk medvirken til tysk-russisk separatfred.

Fra tysk side foretrak man en fred med Rusland. Hver gang H. N. Andersen skulle til England, fik han pålæg om ikke at fremstille sit ærinde som udsprunget af et tysk fredsiniciativ over for englænderne, og siden januar 1915 havde man søgt at bremse hans aktivitet over for England, hvor man på sin side heller ikke var synderlig interesseret.

Siden december 1915 havde man i Tyskland ønsket at få Rusland ud af Ententen, og i disse bestræbelser var H. N. Andersens mission kun et forsøg blandt andre, mere eller mindre realistiske. Man havde vistnok de største forhåbninger til H. N. Andersen og til den russiske politiker grev Witte, der i Tyskland gik for at være tyskvenlig; men da greven døde i marts 1915, forsvandt denne mulighed. Rigskansleren kunne gå så langt som til at fremsætte et formeligt fredstilbud over for russerne; men det nåede ikke frem, mens H. N. Andersen var i Petersborg, sikkert til nogen skuffelse i Tyskland. De østvendte fredsbestræbelser var i nogen grad et kapløb med tiden, da den militære position i løbet af foråret forværredes, og man ønskede at få forhandlingerne i gang i den bedst mulige militære udgangssituation. Derfor blev der presset på for at få arrangeret et tysk-russisk møde, og det lykkedes også at få den danske konge til at foreslå det for zaren, samtidig med det af H. N. Andersen og Ballin påtænkte arrangement med et tysk-engelsk møde og den danske idé om en henvendelse til Frankrig ikke blev til noget, hovedsageligt på grund af engelsk modstand. I løbet af maj bedredes centralmagternes militære stilling mod øst, og den 3. juni blev Przemysl atter indtaget, hvorefter Falkenhayn straks mente, man burde tilbyde russerne

våbenstilstand. Bethmann søgte dog at bremse Falkenhayns iver ved at påpege, at en separatfred ikke uden videre kunne bringes i stand (om den russiske modstand, se nedenfor)⁸⁸.

Det eneste, der atter ville kunne sætte gang i fredsaktionen, var forslaget om det tysk-russiske møde. Men i maj indtraf intet svar fra zaren, og i forbindelse med den danske konges fødselsdagshilsen til ham den 19. maj pressede hverken H. N. Andersen eller Scavenius på for at rykke for svar⁸⁹.

Ved den engelske regeringsomdannelse i maj frygtede den danske udenrigsminister, at det skulle gøre vor stilling over for England vanskeligere. Edw. Greys stilling var nu svækket og dermed også H. N. Andersens indflydelse på den engelske regering. Samtidig udtrykte Scavenius atter nervøsitet for et engelsk Østersøfremstød, som russerne efter hans mening pressede på for⁹⁰.

Den 2. juni indtraf svaret fra zar Nikolaj: »My reply can only be a negative one,« og meddelelsen blev straks videregivet til Auswärtiges Amt. Svaret citeres ikke i H. N. Andersens beretning, hvoraf det heller ikke fremgår, at England fra dansk side blev orienteret om korrespondancen med russerne om mødet. Scavenius udtalte til sine regeringskolleger, at fredsbestræbelserne for så vidt var standset hermed, og det skulle man også tro, nu hvor både England og Rusland havde sagt fra⁹¹.

H. N. Andersen rejste den 8. juni til London, bl. a. for at sondere angående de engelske Østersøplaner. Forinden var der til prins Valdemar kommet meddelelser om fredsønsker ved det russiske hof – de kan dog i betragtning af zarens svar ikke have været næret af alle ved hoffet – og H. N. Andersen havde tænkt sig at omtale i London, at russerne måske ville trække sig ud af Ententen; herimod advarede Rantzau efter ordre kraftigt ud fra det synspunkt, at en sådan omtale i London kunne øge den engelske aktivitet i Petersborg og hindre en sprængning af Ententen. H. N. Andersen fik atter pålæg om ikke at tale om noget tysk fredsinitiativ over for England⁹². For øvrigt blev der ikke drøftet fred under hans Londonophold. Han talte atter med kong George, der ifølge H. N. Andersen opfordrede ham til at rejse til Petersborg for at præcisere de engelske synspunkter vedrørende Balkan, men ikke for at foreslå

88. L a f e b e r s. 204; R i t t e r s. 88; S t a d e l m a n n s. 524–25.

89. A A. Rantzau til A A. 1915 27/5.

90. M u n c h: *Erindringer* III s. 43 og 62.

91. A A. Rantzau til A A. 1915 2/6 (nr. 912); M u n c h: *Erindringer* III s. 62; *Rodes dagbøger* s. 92.

92. A A. Rantzau til A A. 1915 31/5 (nr. 898), 1/6 (nr. 903), 2/6 (nr. 912) og 3/6 (nr. 920).

fredsforhandlinger. Konklusionen blev, at »fredsmæglingen måtte stå hen til bedre tider«. Heller ikke denne gang synes H. N. Andersen at have fortalt om korrespondancen med russerne om et tysk-russisk møde⁹³.

Når både H. N. Andersen og Scavenius mente, aktionen måtte indstilles, når England slet ikke ville høre tale om fred, og når russerne også nægtede, var der ikke megen basis for at fortsætte dette fredsarbejde. Det var kun i Tyskland, man stadig ønskede at forhandle om fred – og kun med russerne; dette ønske blev grunden til, at H. N. Andersens fredsmission blev genoptaget.

Tredie fase: Arbejde for separatfred

Dansk-tyske drøftelser

Inden afrejsen til England var det aftalt, at H. N. Andersen skulle komme til Berlin på hjemrejsen for at tale med Bethmann-Hollweg⁹⁴. De mødtes den 19. juni; rigskansleren argumenterede for, at H. N. Andersen skulle rejse til Petersborg, og i anledning af H. N. Andersens afvisning af at arbejde for en separatfred anførte han, at Rusland jo kunne drage England med ind i fredsdrøftelserne. En ny Petersborgrejse havde været på tale, inden zarens afvisende svar ankom, og ifølge H. N. Andersen skulle den engelske konge jo have ønsket, han talte med zaren (jfr. ovenfor), ganske vist ikke om fred. Dette ønske fra den engelske konges side omtalte H. N. Andersen for Bethmann uden at nævne den egentlige baggrund⁹⁵.

Efter sin hjemkomst aflagde H. N. Andersen referat til Scavenius den 22. juni og til kongen den 23. juni, og de enedes om, at Petersborgrejsen burde vente, ifølge H. N. Andersen på grund af de nye russiske nederlag. Lemberg erobredes af tyskerne den 22. juni, og dette blev kendt i Danmark den 23. – Men den 22. juni havde Scavenius sagt til Rantzau, at H. N. Andersen skulle til Petersborg om en uges tid, og det kan jo ikke kaldes en opsættelse. Efter hvad Rantzau meddeler, skal Scavenius have foreslået, at H. N. Andersen som sit »indtryk« skulle fortælle i Petersborg, at han i Berlin havde konstateret fredsvilje.

Til syvende og sidst, sagde Scavenius, var H. N. Andersens aktion jo

93. *Fremstilling* s. 116–123; *Dahl m. fl.* s. 68–70.

94. *Fremstilling* s. 114; *AA.* Rantzau til *AA.* 1915 28/5 (nr. 883) og 31/5 (nr. 898) og Jagow til Rantzau 1915 29/5.

95. *Fremstilling* s. 125–26; *Dahl m. fl.* s. 70–71; *AA.* Jagow til Rantzau 1915 22/6. – Om den tidligere omtale af en Ruslandsrejse: Rantzau til *AA.* 1915 1/5 (nr. 901)

ingen statsaktion og kunne altid desavoueres i nødstilfælde – d. v. s. hvis der kom noget ud⁹⁶. Og den risiko tog man i betragtning på dette tidspunkt, idet der i den tyske presse havde været rygter, der af H. N. Andersen tolkedes som en omtale af den danske aktion, og som fremhæves i hans kvartalsoversigt; disse rygter har tilsyneladende bidraget til at bremse hans iver for sagen⁹⁷.

Den 23. – da Scavenius havde talt med H. N. Andersen og kongen – mente han, rejsen til Rusland ville blive udsat. Men da havde Rantzau allerede indberettet, at en sådan rejse var under planlægning, og rigskansler Bethmann og udenrigsminister Jagow pressede fra nu af på for at få H. N. Andersen af sted. Rigskansleren skal i denne tid have været særlig indstillet på at opnå fred med Rusland⁹⁸, og der blev uafslædt sendt instrukser til Rantzau om, at H. N. Andersen burde rejse og om, hvad han burde sige i Petersborg.

H. N. Andersen tøvede stadig og anså ikke det »psykologiske« tidspunkt for at være kommet (jfr. ovenfor om Lembergs fald). Samtidig argumenteredes der imidlertid fra tysk side dels med, at man havde pålidelige oplysninger om stærk russisk fredsvilje: det havde i midten af juni været på tale at foretage en henvendelse til Christian 10. om at formidle kontakt til Tyskland (herom tvivlede H. N. Andersen dog), dels – som sædvanlig – med, at en tysk-russisk forståelse kunne bane vejen for en almindelig fred, idet Rusland kunne drage England og Frankrig med.

Scavenius synes også at have henstillet til H. N. Andersen, at han burde rejse, og bl. a. argumenteret med, at man ikke måtte vise sig uvillig over for tyskerne, da det var magtpåliggende for Danmark at bevare et godt forhold til Tyskland.

Netop i slutningen af juni og i begyndelsen af juli var der tale om en omdannelse af den danske regering. Over for Tyskland lagde man (d. v. s. kongen via H. N. Andersen over for Rantzau) vægt på, at en eventuel ændring ikke ville medføre noget udenrigsministerskifte. Scavenius lagde over for Rantzau ikke skjul på, at H. N. Andersen var hans bedste støtte ved hoffet, hvor kongen vist gerne havde set Scavenius gå. Omvendt fremsatte den tyske regering den anskuelse, at den danske udenrigspolitik troværdighed afhang af Scavenius' person. Det var i den-

96. AA. Rantzau til AA. 1915 21/6 (nr. 1029), 22/6 (nr. 1040) og 23/6; *Fremstilling* s. 126; Dahl m. fl. s. 73.

97. *Fremstilling* s. 128.

98. Ritter s. 90; Scavenius' udtalelse: AA. Rantzau til AA. 1915 23/6.

ne tid følgelig magtpåliggende for Scavenius at have et godt forhold til tyskerne – såfremt han ikke ligefrem nærede et stærkt ønske om at gå af⁹⁹.

Straks efter H. N. Andersens og Rantzaus første samtale (26. juni) efter Andersens hjemkomst fra rejsen til London og Berlin gik H. N. Andersen da også med til at henstille til prins Valdemar om telegrafisk at forhøre sig hos enkekejszerinde Dagmar om muligheden for, at H. N. Andersen kunne komme til Petersborg. Svaret indløb den 28.: zaren bortrejst de næste to uger, men H. N. Andersen velkommen¹⁰⁰.

Endvidere gik H. N. Andersen med til i Petersborg at meddele som sit »indtryk« af samtalerne i Tyskland: Tyskland er villig til en billig fred med Rusland og anser videre blodbad mellem de to lande for formålsløst. Christian 10. gav også sit samtykke til, at forslaget om et tysk-russisk møde i København blev genfremsat, såfremt man ikke kunne komme nogen vegne med zaren; denne idé var fremsat af Rantzau, der vel atter så sin chance for at spille en rolle som fredsforhandler¹⁰¹.

Udover fredsdrøftelserne havde H. N. Andersen for egen regning et par andre ærinder i Rusland: Han ville intrigere for at få den russiske udenrigsminister styrtet! Det havde han allerede omkring 1. juni fortalt Rantzau, og tanken anbefalede fra tysk side¹⁰². Desuden havde han de tidligere nævnte meddelelser fra kong George til zaren. Han ville således i England kunne hævde, at han ikke kun rejste i tyskernes ærinde.

H. N. Andersens anden Ruslandsrejse

Afrejsen skete den 11. juli, og efter et ophold i Stockholm ankom H. N. Andersen natten mellem den 17. og 18. til Petersborg og drøftede den 21. fredsspørgsmålet med zar Nikolaj.

I betragtning af, at der kort efter denne rejse fremkom pressemeddelelser vedrørende det danske fredsforsøg, er det nødvendigt at gå nærmere ind på, hvad H. N. Andersen egentlig har foretaget sig i Petersborg.

Samtalen med zaren er gengivet i en række versioner. Fra H. N. An-

99. AA. Rantzau til AA. 1915 22/6 (nr. 1040), 27/6 (nr. 1066), 28/6 (nr. 1073), 29/6 (nr. 1082), 6/7 (nr. 1131) og 9/7 (nr. 1149), Bethmann til Rantzau 1915 25/6 og 9/7, Jagow til Rantzau 22/6 og 29/6. – *Fremstilling* s. 130–32 og 141. – Om Scavenius' stilling: M u n c h: *Erindringer* III s. 107–109; *Rodes dagbøger* s. 102–103 (hvor antydning af lempelser i den tyske politik i Sønderjylland omtales); *Sjøqvist*: bd. 1 s. 178–180.

100. *Fremstilling* s. 131.

101. AA. Rantzau til AA. 1915 6/7 (nr. 1131), 9/7 (nr. 1149) og 11/7 (nr. 1157).

102. AA. Rantzau til AA. 1915 31/5 (nr. 898), 1/6 (nr. 901), 3/6 (nr. 920) og 28/6 (nr. 1073), Bethmann til Rantzau 1915 1/6.

dersens hånd har vi en fyldig kvartalsoversigt, afgivet til kongen den 31. juli og i forkortet form gengivet i »Danmark under Verdenskrigen«¹⁰³. Fra russisk side foreligger en kort optegnelse om, hvad zaren efter samtalen meddelte udenrigsminister Sasonoff¹⁰⁴. Desuden har H. N. Andersen aflagt mundtligt referat til Scavenius, Rantzau og den danske konge, gengivet i Rantzaus indberetninger¹⁰⁵, samt til Ballin og Bethmann, der begge har nedskrevet referatet straks efter deres samtale med H. N. Andersen. Bethmann har desuden efter krigen ladet en beretning trykke med det formål at vise, at han ikke havde forsømt nogen fredsmulighed mod øst. Endelig findes et kort referat i den østrigske udenrigsministers erindringer; det bygger på tyske meddelelser og bringer intet nyt i forhold til disse¹⁰⁶. Hvad H. N. Andersens udtalelser angår, stemmer referaterne overens, når det gælder hans indtryk af tilstedeværelsen af tyske ønsker om en billig fred med russerne; han har virkelig gengivet, hvad han forinden havde lovet. Ifølge alle referater har han også bragt begrebet »separatfred« på tale, men ifølge sit eget referat og den mundtlige redegørelse til Christian 10. i den form, at han stærkt har fremhævet, at man fra dansk side ikke kunne medvirke til tilvejebringelse af separatfred¹⁰⁷, ifølge Ballins og Bethmanns referater derimod i den form, at han direkte har spurgt zaren, om denne ville forhandle om separatfred. Der er næppe tvivl om, at H. N. Andersen over for zar Nikolaj virkelig tog afstand fra at arbejde for separatfred; han har så strøget det i sit referat i Tyskland for at give det udseende af, at han havde virket loyalt i overensstemmelse med de tyske ønsker. – I den russiske version fremstår hans indtryk som en redegørelse for, hvordan de ledende tyske politikere var delt i to grupper. Den ene (Tirpitz' parti) ønskede en absolut sejr, den anden (Bethmann, Jagow m. fl.) ønskede en separatfred, men var indbyrdes uenige om, hvorvidt man skulle tilnærme sig England eller Rusland – stemningen var dog overvejende for

103. *Fremstilling* s. 135–144; D a h l m. fl. s. 73–77.

104. H o e t s c h, II, 81 nr. 361.

105. Referatet til Scavenius: Rantzau til AA. 1915 29/7 (nr. 1241); Bethmann lod straks dets indhold gå videre til Falkenhayn (*L'Allemagne* I nr. 118 og 119). Referatet til Rantzau: Rantzau til AA. 1915 2/8 (nr. 1264). Referatet til kongen, givet efter pressemeddelelsernes fremkomst, men i øvrigt overensstemmende med H. N. Andersens kvartalsoversigt vedr. denne samtale med kongen (s. 159): Rantzau til AA. 1915 12/8.

106. Ballins referat af 1915 9/8 og Bethmanns af s.d. trykt i *L'Allemagne* I nr. 127 og 128. – Bethmanns senere beretning, se note 4. – S. v o n B u r i a n: *Drei Jahre*, 1923, s. 139.

107. Han skal have sagt, at han også over for Bethmann havde afvist det, men at rigskansleren havde svaret, at England og Frankrig også kunne inddrages.

det sidste. Af H. N. Andersens egen beretning fremgår det, at der var talt om en sådan opdeling af de tyske politikere, rigtignok ikke under samtalen med zaren, men under hans drøftelser med Sasonoff. Nu svarer denne karakteristik af den tyske holdning til, hvad H. N. Andersen andetsteds i kvartalsoversigterne fremsætter, og han understreger, at hans egne og Sasonoffs ytringer om de tyske politikere i mangt og meget stemte overens, så det er for så vidt af mindre betydning, hvem der fremsatte disse udtalelser. Det er dog symptomatisk, at det er dette emne, der i det russiske udenrigsministerium lægges vægt på. Ingen af beretningerne lader H. N. Andersen fremsætte noget egentligt tysk fredstilbud.

Kun ifølge referatet til Rantzau har H. N. Andersen over for zaren berørt forslaget om et tysk-russisk møde i København; det nævnes sært nok ikke i rapportererne til Ballin og Bethmann. Al omtale af udsendelse af en russisk repræsentant til drøftelser i København er også strøget i det referat af samtalen med kejser Wilhelm i marts, som H. N. Andersen overrakte zaren. H. N. Andersen kan derfor næppe have nævnt forslaget for zar Nikolaj, men han har ladet Rantzau tro det, da den tyske gesandt nu engang var så interesseret.

I forbindelse med drøftelserne med zar Nikolaj overrakte H. N. Andersen sin beretning om besøget hos kejser Wilhelm. Den var som ovenfor vist (s. 88) tilpasset efter forholdene, så at russerne skulle få indtryk af tysk frædsvilje, mens enhver antydning af et snævert dansk-tysk samarbejde i frædsaktionen var udeladt.

Zar Nikolajs udtalelser gik ifølge alle beretninger ud på, at Rusland på trods af de stedfundne nederlag ikke følte sig endeligt slået, at der ikke kunne være tale om separatfred; men at man ville holde fast ved Ententen.

Beretningerne har flere indbyrdes afvigelser. Således skal russerne ifølge Scavenius' gengivelse til Rantzau ikke have følt had over for tyskerne, men beundret deres militære evne. En sådan udtalelse genspejler Scavenius' eget syn og er rimeligvis tilføjet af Scavenius for egen regning. Rantzau hævder, at H. N. Andersens referat til ham selv stemte overens med Scavenius', men gengiver det ikke i detaljer, så formuleringerne kendes ikke. Ifølge H. N. Andersens beretning har zar Nikolaj derimod fremsat anklager mod Tyskland for at være skyld i krigen. – I Scavenius' gengivelse er zarens fastholden ved Ententen blevet til, at han ikke turde slutte separatfred og var bange for, at de eksisterende uoverensstemmelser mellem England og Rusland skulle komme frem; det kan igen være Scavenius' egen version og siger da mere om Scavenius' holdning til Tyskland end om zarens holdning til England.

Ifølge Rantzaus indberetninger ville zaren forelægge spørgsmålet om fred for думаen. Efter H. N. Andersens beretning var det udenrigsminister Sasonoff, der havde omtalt думаen. Under alle omstændigheder blev de tyske separatfredsbestræbelser drøftet i думаen¹⁰⁸.

Ruslandsrejsens resultat

Både H. N. Andersen, Scavenius, Rantzau og Bethmann-Hollweg måtte bedømme rejsens resultat som lig nul. En separat drøftelse med Tyskland ville russerne ikke gå med til, og der var intet udgangspunkt for at iværksætte fredsdøftelser på bredere basis¹⁰⁹.

Englænderne var tilsyneladende ikke forinden blevet orienteret om, at H. N. Andersen skulle drøfte fred med russerne, de var kun informeret om, at H. N. Andersen skulle til Petersborg; Buchanan – der jo under H. N. Andersens sidste ophold i Petersborg havde voldt problemer – var ikke informeret. Der blev heller ikke sendt noget referat til England, blot en kort meddelelse om, at H. N. Andersen var kommet tilbage. Derimod lovede H. N. Andersen under sit første møde med Rantzau efter hjemkomsten at aflægge beretning i Tyskland, hvor man naturligvis var interesseret. Forinden gav Rantzau Auswärtiges Amt gode råd om, hvordan H. N. Andersen burde modtages: man skulle blot høre på ham, indtil han havde »lettet sig« for sine sentimentale idéer, derefter var han tilgængelig for fornuft og havde en del »sunde idéer«¹¹⁰. Den eneste idé, H. N. Andersen dog kunne fremsætte ved sit møde den 9. aug. med rigskansleren, var et møde mellem Bethmann, Sasonoff og Edw. Grey, f. eks. i København! Om han virkelig selv har troet på, at nogen af parterne var villige hertil, må stå hen; Bethmanns reaktion tydede ikke på større begejstring; han sagde dog at ville overveje det til senere på dagen¹¹¹. Men inden han havde overvejet, indløb meddelelser i Berlin om, at fredsmissionen var røbet i pressen, i den form, at Christian 10. havde overbragt Rusland et tysk fredsforslag, men fået afslag.

108. Ifølge kvartalsoversigten har H. N. Andersen overbragt den engelske konges meddelelse fra juni. Han talte også med enkekejserinde Dagmar og den danske gesandt. Med udgangspunkt i sit referat af samtalen med kejser Wilhelm har han diskuteret årsagerne til krigens opståen.

109. AA. Rantzau til AA. 1915 29/7 (nr. 1241) og 2/8 (nr. 1264), Bethmann til Falkenhayn 1915 30/7 (se note 105).

110. AA. Rantzau til AA. 1915 7/8.

111. *Fremstilling* s. 115; *Dahl* m. fl. s. 78. – I Bethmanns referat (se note 106), står der intetsomhelst om et sådant møde, idet han heri kun beskæftiger sig med forholdet til Rusland, og givetvis ikke har regnet H. N. Andersens forslag for en farbar vej.

Fredsaktionen indstilles

Selv om H. N. Andersens navn ikke direkte var nævnt, var der ingen tvivl om, at det var hans fredsbestræbelser, der med meddelelser fra Petersborg som kilde snart blev omtalt i hele verdenspressen¹¹². H. N. Andersen blev nærmest ude af sig selv og rasede mod russerne, der, efter at have givet ham en venlig modtagelse, havde kompromitteret ham, o. s. v., o. s. v.¹¹³. Han var nervøs for, at hans navn skulle komme frem, og derfor var han og Scavenius enige om, at der ikke skulle udsendes noget officielt dementi, der kunne give anledning til diskussion i pressen med risiko for, at der skulle komme mere frem. Derfor bebrejdede man fra dansk side også Auswärtiges Amt, at der derfra udsendtes et officielt dementi, skønt Scavenius på forespørgsel havde opfordret til at behandle sagen »fra oven og ned« og blot henføre den til russisk opspind, samt undgå enhver offentlig diskussion herom¹¹⁴. For Scavenius syntes det væsentligste at være, at sagen blev holdt så skjult som muligt, mens det for H. N. Andersen var magtpåliggende at blive rensset for beskyldningerne.

Fra dansk side foretoges ikke andet, end at prins Valdemar over for enkekejserinden af Rusland protesterede mod denne »sensationelle efterretning, der på påfaldende vis var tilladt af den russiske censur«, og at Christian 10. skrev et forklarende brev til den engelske konge¹¹⁵. For øvrigt kan det næppe undre, at der endelig kom noget frem i pressen; det er jo fremgået af ovenstående behandling, at et betragteligt antal personer efterhånden var blevet informeret om, at H. N. Andersen var i gang med en fredsaktion.

H. N. Andersens nervøsitet var hovedsageligt begrundet i forholdet til England; men da han i slutningen af august var derovre, kunne han til sin beroligelse konstatere, at der tilsyneladende ikke var kommet skår i forholdet til englænderne. Og konklusionen var for så vidt rigtig, som H. N. Andersen også herefter kunne bruges som dansk forhandler i Eng-

112. »Politiken« 1915 10/8, »Berlingske Tidende« 11/8 (med referat af italienske pressemeddelelser), »Nationaltidende« 13/8, »Times« 9/8 (med referat af russiske pressemeddelelser), m. fl. a.

113. AA. Rantzau til AA. 1915 12/8 (nr. 1330). – H. N. Andersen og de øvrige implicerede var i tvivl om, hvorvidt Sasonoff eller Buchanan stod bag (*Fremstilling* s. 157–158).

114. AA. Jagow til Rantzau 1915 10/8 og 12/8, Rantzau til AA. 1915 10/8 (nr. 1309) og 13/8 (nr. 1342). – Dementiet stod i »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« den 12. aug.

115. AA. Rantzau til AA. 1915 13/8 (nr. 1340) om protesten til Rusland; en kopi af Valdemars telegram findes i H. Steins privatarkiv (RA.); *Fremstilling* s. 159 om henvendelserne til Rusland og England.

land. – Men om fred ville man intet høre i London og sagde det ligeud, selv om H. N. Andersen som sædvanlig søgte at bibringe det indtryk, at tyskerne, især Bethmann, var fredsvillige. Men stemningen var – bl. a. som følge af Bethmanns tale i den tyske rigsdag den 19. august om de tyske sejre og den tyske vilje til at fortsætte krigen – mere bitter mod Tyskland end tidligere, hvilket H. N. Andersen med beklagelse måtte konstatere over for Bethmann, som han på hjemvejen atter talte med. – Endnu et moment har medvirket til at bibringe H. N. Andersen en opgivende holdning, nemlig enkekejserinde Dagmars omtale af, at man fra tysk side også ad anden vej havde forsøgt at få russerne med på separatfred. Selv om Bethmann benægtede det, må H. N. Andersen endelig være blevet klar over, at man fra tysk side kun havde betragtet ham som et redskab blandt andre¹¹⁶.

Såvel H. N. Andersen som Scavenius og Rantzau måtte nu konstatere, at der ikke var mere at gøre. Frankrig havde man aldrig fået rigtig kontakt med. I England havde man sagt fra allerede i foråret 1915, og nu havde også russerne sagt udtrykkeligt fra. Forudsætningen: aktionens hemmeligholdelse, var borte. – H. N. Andersen stillede sig ganske vist til disposition, og han og Scavenius forsøgte senere under krigen flere gange at formidle kontakt mellem de krigsførende. Fra tysk side opgav man i praksis, i hvert fald for en tid, forsøgene på at få en separatfred i stand med russerne; Rantzau fik foreløbig ikke flere instrukser desangående, og hans virksomhed med henblik på Rusland tog nu en anden retning: revolution¹¹⁷.

Sammenfatning

Den danske fredsaktion, der tog sin begyndelse i september 1914, havde som udgangspunkt dels de fredsfølere, udenrigsminister Scavenius foretog gennem de danske gesandter, dels H. N. Andersens drøftelser og indtryk under sin første Englandsrejse. I løbet af efteråret tog planen fastere form, og den danske konge gav sit samtykke. Planen gik ud på, at H. N. Andersen på kongens vegne skulle tilbyde at skabe kontakt mellem stats-

116. Om opholdet i London: *Kaarsted* s. 79. – *Dahl* m. fl. s. 79; *Fremstilling* s. 168 og 174-178; *AA*. Bethmann til Rantzau 1915 2/9. – Telegrammet fra kejserinde Dagmar indløb, mens H. N. Andersen var i London, og han fik vistnok meddelelse herom via den danske gesandt i London (*Dahl* m. fl. s. 86-87). – Om Bethmanns tale: *Fischer* s. 168; *Ritter* s. 94.

117. *Birnbaum* s. 18; *Fischer* s. 167-169; *Ritter* s. 94; *Zeman* s. 87. – Om de senere forsøg, se *Kaarsted* s. 79-84; *Dahl* m. fl. s. 110-118, 150-166, 202-203, 206-207; *Munch*: *Erindringer* III s. 283-84.

overhovederne i de krigsførende lande, først og fremmest England, Tyskland og Rusland.

I Tyskland var der størst interesse for forslaget, vel at mærke såfremt aktionen kunne omdannes til et forsøg på at skabe tysk-russisk separatfred. I England hørte man med høflig velvilje på H. N. Andersens planer, men sagde i april 1915 fra. I Rusland var der i praksis ingen større interesse. Frankrig, som H. N. Andersen også ønskede at få inddraget, kom man ikke i egentlig kontakt med i denne forbindelse.

Den danske udenrigsminister, der var informeret om og indforstået med H. N. Andersens aktiviteter, deltog til dels også selv. Han synes på et tidligt tidspunkt at være blevet klar over, at man fra tysk side udelukkende var interesseret i separatfred – det har den tyske gesandt ikke lagt skjul på. Aktionens hovedmand, H. N. Andersen, der foretog alle rejserne og formelt handlede som repræsentant for den danske konge, var engelsk-orienteret og mente, ligesom direktør Ballin, at vejen til en almindelig fred måtte gå gennem en tysk-engelsk forståelse. Selv om han omkring 1. februar 1915 var klar over, at der i Tyskland var en stærk stemning for separatfred med russerne, synes han længere end Scavenius at have troet, der var chancer for at få englænderne inddraget i underhandlinger med Tyskland.

I april 1915 måtte det næsten stå klart for H. N. Andersen – der ellers kunne se »fredsønsker« hvor ingen andre kunne – at man fra engelsk side ikke var interesseret, men forinden havde den danske konge allerede foreslået zaren at sende en repræsentant til forhandling i København med en tysk udsending. Da det russiske nej forelå omkring 1. juni 1915, var den del af den danske fredsaktion, der med en del god vilje kunne kaldes arbejde for almindelig fred, uigenkaldeligt slut.

Grunden til, at der overhovedet kom en ny fase, hvor den danske fredsmission blev spændt for den tyske vogn, var det stærke tyske ønske om at fortsætte bestræbelserne for separatfred med Rusland. Selv om H. N. Andersen stædigt fastholdt, at han intet egentligt tysk fredstilbud havde fremsat, må selve den kendsgerning, at han i det hele taget tog til Petersborg i juli for at underrette russerne om den tyske vilje til fred, tolkes som et arbejde til gunst for de tyske bestræbelser. Der var ikke meget, der på dette tidspunkt tydede på nogen stærk fredsvilje fra Ruslands side; men det er muligt, at H. N. Andersen har overvurderet chancerne, fordi han fik sine informationer fra enkekejserinde Dagmar. Hun var selv interesseret i sagen, bl. a. ud fra et ønske om at styrke det danske kongehus' prestige og give Danmark genoprejsning efter 1864.

De motiver, der fra dansk side lå bag iværksættelsen af denne aktion, var flere. Ud over rent personlige prestigehensyn, som formodentlig har drevet både H. N. Andersen og kongen, nærrede man den forestilling, at man gennem fredsarbejdet kunne oparbejde en good-will hos de krigsførende og dermed sikre Danmark mod at blive krigsskueplads – sådan fremstillede udenrigsminister Scavenius det over for sine regeringskolleger. Hertil kom for H. N. Andersens vedkommende hans økonomiske interesser. – Den danske udenrigsminister, der under hele krigen bestræbte sig for at bevare et godt forhold til Tyskland, hvorfra man mest frygtede en militær aktion, og som Scavenius længe anså for at ville blive sejrherren, gik unægteligt ret langt i sine bestræbelser for at bevare det gode forhold til den sydlige nabo, også selv om man tager den tyske gesandts indberetninger med alt muligt forbehold. – Det er tænkeligt, at Scavenius har ment, at hvis russerne kom ud af krigen, ophørte det russiske pres på England for at foretage en flådeaktion i Østersøen og dermed faren for en tysk modaktion i form af en invasion af Danmark. Selv om Scavenius kunne have nærret sådanne tanker, har denne faktor ikke været den væsentligste grund til, at han gik med til fredsaktionen også i dennes sidste fase; den vigtigste årsag var hans opfattelse af nødvendigheden af at stå sig godt med Tyskland.

Men også til England måtte man have et godt forhold, og det var et åbenlyst dansk arbejde for en tysk-russisk separatfred ikke velegnet til at skabe, hvilket Scavenius udmærket var klar over. Han synes dog at have ment, det ikke var betænkeligt i hvert fald at tilsige Rantzau sin støtte og lade H. N. Andersen drøfte fred, hvor han kom frem – der var som regel altid flere formål med H. N. Andersens rejser. Men da det kom på tale at arrangere en tysk-russisk sammenkomst i København, blev han betænkelig: Der var betydelig risiko for, at et sådant møde blev opdaget, og det ville være svært at bortforklare over for englænderne. Scavenius var mindre betænkelig ved at lade H. N. Andersen rejse til Rusland i anden omgang. I det hele taget er det ikke udelukket, at han slet ikke har ment, russerne på noget tidspunkt ville være imødekommende.

Nu kom der på grund af russernes uvilje og pressemeddelelserne intet resultat ud af aktionen, og den endte for så vidt heldigt for Danmark, idet forholdet til England (hvor man ikke lagde større vægt på denne sag) tilsyneladende ikke blev skadet, og idet forholdet til Tyskland fremsendes var godt.

Det tyske ønske om separatfred var i den første del af 1915 stærkt, og man anvendte andre end H. N. Andersen som redskab i disse bestræbelser. Man kan spørge sig, hvorfor der knyttedes så store forventninger

til H. N. Andersen, der vitterlig ikke var særlig ivrig for en tysk-russisk forståelse, hvad man også var klar over i Tyskland, mens flere andre forsøg udførtes af folk, der ønskede en separatfred. Grunden var vel dels H. N. Andersens gode kontakter til hofferne i de ledende krigsførende lande, dels at man hele tiden har ment, at det var muligt at dreje hans aktion i den ønskede retning. I Tyskland var man ikke klar over, hvor meget H. N. Andersen fortalte englænderne om aktionen, og det er givet, at H. N. Andersen og især Scavenius over for tyskerne ikke har underdrevet den danske villighed til at arbejde i forståelse med tyskerne, for Scavenius' vedkommende for at bevare et godt dansk-tysk forhold, for H. N. Andersens vedkommende mere for ikke at spille sig missionen af hænde.

Appendix

Oversigt over H. N. Andersens rejser 1914-1915

1914	Marts
September	5. afg. Petersborg.
11. afg. København.	8. ank. København.
16. ank. London.	16.-19. i Berlin og Charleville.
21. afg. London.	April
Oktober	8. afg. København.
24. afg. København.	9. i Berlin.
28. ank. London.	10. afg. Berlin.
November	11. ank. London.
8. afg. London.	17. afg. London.
20. i Berlin.	19.-20. i Berlin.
December	Juni
2. i Berlin.	8. afg. København.
3. ank. København.	10. ank. London.
1915	17. afg. London.
Januar	19. i Berlin.
23. i Hamburg.	Juli
24. ank. London.	11. afg. København.
Februar	18. ank. Petersborg.
4. i Berlin.	27. ank. København.
5. ank. København	August
22. afg. København	8.-9. i Berlin.
26. ank. Petersborg.	26. ank. England.
	September
	2.-3. i Berlin.

til H. N. Andersen, der vitterlig ikke var særlig ivrig for en tysk-russisk forståelse, hvad man også var klar over i Tyskland, mens flere andre forsøg udførtes af folk, der ønskede en separatfred. Grunden var vel dels H. N. Andersens gode kontakter til hofferne i de ledende krigsførende lande, dels at man hele tiden har ment, at det var muligt at dreje hans aktion i den ønskede retning. I Tyskland var man ikke klar over, hvor meget H. N. Andersen fortalte englænderne om aktionen, og det er givet, at H. N. Andersen og især Scavenius over for tyskerne ikke har underdrevet den danske villighed til at arbejde i forståelse med tyskerne, for Scavenius' vedkommende for at bevare et godt dansk-tysk forhold, for H. N. Andersens vedkommende mere for ikke at spille sig missionen af hænde.

Appendix

Oversigt over H. N. Andersens rejser 1914-1915

1914	Marts
September	5. afg. Petersborg.
11. afg. København.	8. ank. København.
16. ank. London.	16.-19. i Berlin og Charleville.
21. afg. London.	April
Oktober	8. afg. København.
24. afg. København.	9. i Berlin.
28. ank. London.	10. afg. Berlin.
November	11. ank. London.
8. afg. London.	17. afg. London.
20. i Berlin.	19.-20. i Berlin.
December	Juni
2. i Berlin.	8. afg. København.
3. ank. København.	10. ank. London.
1915	17. afg. London.
Januar	19. i Berlin.
23. i Hamburg.	Juli
24. ank. London.	11. afg. København.
Februar	18. ank. Petersborg.
4. i Berlin.	27. ank. København.
5. ank. København	August
22. afg. København	8.-9. i Berlin.
26. ank. Petersborg.	26. ank. England.
	September
	2.-3. i Berlin.